

ערי הפיתוח בעיתון הארץ: הפריפריה בעיני המרכז

יצחק דהן

א. מבוא

ערי הפיתוח חקוקות בזיכרון הקיבוצי של חלק גדול מהציבור הישראלי כאתרים המיטיבים לשקף את החיים ב'חצר האחורית', האקזוטית, האחרת. לרוב, מקומות אלה נכרכים יחד עם מקבץ תמונות אופייני, כגון: צמיגים בוערים על רקע מפעל שזה עתה נסגר, פועלים קשי יום המנפנים בתלושי שכר עלובים נוכח מצלמות הטלוויזיה, ילדה צנומה עומדת נוכח המקרר הריק, נשים זורקות נרות לכוכי אש הסמוכים לקבר הצדיק, המושיע. עבור חלק לא קטן מהציבור הישראלי המראות, הקולות והאסוציאציות המהדהדות לגבי עיירות הפיתוח לא נוצרו כפועל יוצא של חשיפה ישירה, אלא עברו תיווך דרך אמצעי התקשורת ההמוניים. בתחום המחקרי הדבר המתבקש הוא בחינה וזיהוי טיבה של תקשורת זו כגורם מייצר של מערכת דימויים וסטראוטיפים, אלה ואחרים. במאמר זה אבקש לבדוק כיצד נראות ומתפרשות עיירות הפיתוח כטיפוס חברתי-גאוגרפי מובחן, בעל זהות, דרך הפריזמה של גורם תקשורתי אחד, אף הוא מובחן ובעל זהות – עיתון הארץ.

חקר התקשורת נשען על הגישות התיאורטיות המבנית והתרבותית. חוקרים מן הגישה המבנית מסבירים את טיב העבודה העיתונאית כפועל יוצא של מערכת אילוצים המובנית במדיה. התקשורת, כמערכת הפועלת בשדה כוח נתון, אינה נוטה להערכתם חסד לקבוצות פריפריאליות. שתי סיבות עיקריות לכך. ראשית, בתור גורם המייצר ידע ומידע מפעילות עליה המערכות הכלכלית והפוליטית לחצים, בניסיון לרתום את משאביה לטובת האינטרסים שלהן (Herman and Chomsky, 1988; Herman, 2000). למעשה הן מעקרות כל ניסיון לדיווח אמיתי העלול להעמיד בסכנה את מבנה הכוח, היינו את מערך המוסדות הכלכליים, הפוליטיים והחברתיים המשולבים במארג אינטרסים שמיטיב עם בעלי השליטה הכלכלית והפוליטית. שנית, הידע שמספקת תקשורת ההמונים הוא ידע של 'כאן ועכשיו', המאלץ את העיתונאי להסתפק במידע

שטחי וסטראוטיפי. עקב התכונות המבניות האלה התקשורת אינה מספקת, ואינה יכולה לספק, לפריפריה 'סביבת מידע ידידותית'. סיקורה נוטה להיות אפיזודי, מקוטע, דל בפרטים ונטול קונטקסט (גלטונג ורוג'ה, 1995; אברהם, 2000). תחת ההגדרות וההנחות המבניות, התקשורת איננה נבחנת כגורם העומד בפני עצמו, אלא כמערכת שדרגת החופש שלה מצומצמת. היא איננה מעניקה במה לכוחות שונים בחברה, אלא מתנהלת בהתאם למצב הרצוי לבעלי האינטרסים ולמבנה הכוח, ובעצם התקשורת חסרה זהות.

חוקרי התקשורת הדוגלים בגישה התרבותית מבקשים לראות במדיה בראש ובראשונה אמצעי להעלאה על נס של ערכים ואידאלים פרטיקולריים (Carey, 1986). הם טוענים כי תפקידה של התקשורת אינו רק לשמש כלי לתיאור העולם באורח אובייקטיבי, אלא גם – ובעיקר – במה, אמצעי להבניה של 'הסדר הקוסמי' ולתחזוקתו, היינו להעניק משמעות וסדר לחיים, ומסגרת לאשרור רעיונות וסמלים. במילים אחרות, התקשורת אינה מספקת רק 'ידע', אלא גם מייצגת אמונות משותפות לקבוצה מובחנת של קוראים וכותבים, ומכוחן היא תומכת במסרים מסוימים או דוחה אותם ('Not information, but confirmation') (Carey, 1988).

הגישה המבנית מניחה כי הידע התקשורתי מבוסס על התנהלות חברתית בהתאם לעקרונות אוניברסליים, ומעוצב 'מלמעלה' (מוקדי כוח ברמות גבוהות) 'למטה' (תודעת הקוראים והכותבים). הגישה התרבותית מדגישה כיוון הפוך באוריינטציה הפרשנית של התקשורת: העיתון הוא ביטוי של 'מטה' – מצע רעיוני של קבוצה (קוראים וכותבים) בעלת תפיסות, ערכים ואמונות משותפות.

במאמר זה בכוונתי לעמוד על קווי המתאר הרעיוניים שניכרים בדיווחיהם ובפרשנותם של כמה עיתונאים בולטים בהארץ, הכותבים על המציאות הכלכלית, הפוליטית והתרבותית בערי הפיתוח בשנים האחרונות. הגישה המנחה את הניתוח הנוכחי היא הגישה התרבותית. בהתאם לכך מוצגות האסטרטגיות והאוריינטציות הפרשניות הרווחות בעיתון זה ככוחות בעלי תמונת עולם ומכלול ערכי ותפיסתי מובחנים ומוגדרים.

ב. הארץ בנוף התקשורת המקומית

הארץ מהווה קטגוריה נפרדת בקרב העיתונאים הנפוצים בישראל (בעיקר ידיעות אחרונות ומעריב). אפשר לבסס אבחנה זו על פרמטרים שונים: הפרופיל האתני והחברתי-הכלכלי של הקוראים; הסטנדרטים העיתונאיים והקו האידאולוגי-מערכתי שלו. בהקשר של הפרופיל החברתי-כלכלי, הארץ (כותבים וקוראים) משמש במה, פורום לתקשורת ולליבון עמדות של האליטות העסקיות, הפרופסיונליות והאינטלקטואליות (כספי ולימור, 1992; קמה, 2005). הרוב המכריע של קוראיו הוא ממוצא אירופי ומצטיין

ברמת הכנסה והשכלה גבוהות.¹ מבחינת הסטנדרטים העיתונאיים, הכתיבה בהארץ נוטה להפשטה ול'אנטי פופולאריות' (בן עמי, 1988; כצמן, 1999). מן ההיבט האידאולוגי מבטא הקו המערכתי של העיתון 'סל' ערכים מצומצם יותר מזה של היומונים הגדולים בישראל, הנוטים לייצג מגוון רחב יחסית של דעות ועמדות פרשניות. באופן מסורתי הכיל 'סל' זה ליברליזם חברתי וכלכלי, נטייה לקו 'אנטי-סוציאליסטי', עמדה 'אנטי קלריקאלית', ו'גישה עצמאית בכל הנוגע לטובת המדינה' (אריאן, 1997, עמ' 330; כצמן, 1999).

בקוטב ההפוך לאופי האליטיסטי של הארץ, נמצא נושא הדיון של המאמר – הציבור בערי הפיתוח. בערים אלה קיים ריכוז גבוה של יוצאי צפון אפריקה ורוב תושביהן ממוקם בדרגות נמוכות יחסית של הכנסה, של השכלה ושל פרופיל תעסוקתי.² באופן תיאורטי עשוי היה הפער העדתי, החברתי והכלכלי בין קוראי הארץ לערי הפיתוח ליצור מתווה מיוחד של סיקור עיתונאי. חברי האליטה אינם נחשפים באופן ישיר לרבדים הנמוכים של החברה, אך עליהם לבוא אתם במגע לשם הגברת השליטה או כדי לשרת טוב יותר את החברה. לכן עליהם להתעדכן במידע אותנטי ורלוונטי, שאותו יכולים לספק עיתונאים מתמחים. בהארץ יש מסורת מעניינת העונה לצורך זה. עיתונאים נבחרים, הנוקטים עמדה מעין-אנתרופולוגית, נשלחים אל 'השטח', יורדים אל העם כנציגי 'העולם המפותח', מסיירים בסמטאות החצר האחורית ומבקשים להגיש למקבלי ההחלטות תמונת מצב עדכנית. דוגמאות בולטות לכך הן דיווחו של העיתונאי אריה גבלום על יהודי צפון אפריקה ששהו במחנות העולים בסוף שנות הארבעים,³ הדיווח והניתוח המרשים על העיירה אופקים שכתבה בתיה גור בסוף שנות השמונים⁴ ושהותה של רותי סיני בירוחם כדי לעמוד מקרוב על הלכי הרוח במקום לקראת הבחירות לכנסת במאוס 2006. לנוכח האופי המקוטב של שני הצדדים – הסוקר מול המסוקר – ראוי לבחון את טיבה של דינמיקת המפגש ביניהם וכיצד קוראות האליטות את הציבור הרחב, או 'המרכז' את 'הפריפריה'.⁵

- 1 סקר חשיפה לאמצעי תקשורת, מכון ישראל למחקר חברתי שימושי, עבור איגוד המפרסמים בישראל, 1991.
- 2 ראו, גבריאלי ליפשיץ, ערי פיתוח: בסיס חדש לעיצוב מדיניות, ירושלים 1990; איריס גרבי וגל לוי, השסע החברתי-כלכלי בישראל, ירושלים 2000, עמ' 32-36.
- 3 הארץ, 22.4.1949.
- 4 בתיה גור כתבה בעיקר במוסף הספרותי של הארץ. דיווחיה וניתוחיה בעניין אופקים הופיעו בהרחבה בכתב העת פוליטיקה (ינואר 1989) ופורסמה כספר: בתיה גור, מכביש הרעב – שמאלה, ירושלים 1990.
- 5 בעניין זה ראוי לציין כי אף שבהגדרה הפורמלית המצומצמת גר בערי הפיתוח רק כרבע מאוכלוסיית ישראל (בשנת 2000 – קרוב למיליון ורבע תושבים, למ"ס), הרי באופן סימבולי נתפסת עיירת הפיתוח לא אחת כאתר העשוי לשקף את מה שחושב 'העם', מעין ברומטר פוליטי. ראו,

במאמר אנסה להשיב על שלוש שאלות. ראשית, מהי ההטיה הרעיונית בפרשנות כתבי הארץ (להלן: כתבים נבחרים) על ערי הפיתוח? במסגרת שאלה זו נבחנו רבדים שונים של פרשנות ברמות האפיסטמולוגית (קרי הסכמות, מבני הידע היסודיים שבעזרתם מפורשת המציאות), האידאולוגית והפוליטית. שנית, מה מלמדת אותנו ההטיה הרעיונית של קבוצת העיתונאים הנחקרים ביחס לקו המרכזי, המסורתי של העיתון? שלישית, כיצד משפיעה הטיה זו על איכות המוצר העיתונאי המוגש לקוראי הארץ, בפרמטרים כגון הסבר התופעה, העומק העיתונאי וכדומה? המענה לשאלות אלה עשוי לשפר את הבנתנו על המידע המעצב את תמונת העולם של האליטות, פלח האוכלוסייה המרוכז בצמתים מרכזיים של קבלת החלטות המקרינות על התושבים בעיירות הפיתוח ועל הציבור הישראלי כולו.

ג. מתודולוגיה

בסיס הנתונים שבאמצעותו תנותח האוריינטציה הפרשנית של הארץ כולל כמה רמות ידע וסוגי כתיבה (Carey, 1986): חדשות, פובליציסטיקה וכן היבטים שונים של כתיבה בעלת אופי תיאורטי וספרותי. הדיון התמקד (כמותית) במדור אחד: כתבות ומאמרים המתפרסמים בחלק המאמרים של העיתון (חלק ב). הסיבה לכך היא שהכתיבה בחלק זה מייצגת סוגה עיתונאית מיוחדת, שבה לצד סיקור העובדות מובעות עמדותיו של הכותב בצורה גלויה יחסית (סגנון המוכר בדיגון כ-News and Views)⁶. חילוף הנתונים – תמונת העולם של העיתונאי – נעשה בעזרת ניתוח תוכן של הכתבה או המאמר. הניתוח מתבסס בחלקו על קריאה מלאה של הכתבה, ובחלקו על קריאת התקציר – כותרות משנה המשקפות את עיקר המסר. הוא מסתמך על כתבות ומאמרים שהתפרסמו בין השנים 1997-2004. הבחירה ב-1997 כשנת התחלה נבעה מכך שאז השתלבו במערכת שני עיתונאים דומיננטיים ומרכזיים בו: רוני סיני ודניאל בן סימון. ניתוח התוכן התמקד בכתבות ובמאמרים פרי עטם של ארבעה עיתונאים, שבתקופה הנחקרת כתבו על ערי הפיתוח: בן סימון, סיני, אבירמה גולן וחנה קים. להלן סקירה ביוגרפית של העיתונאים הנחקרים ומיקומם בעיתון כמערכת ארגונית. דניאל בן סימון נולד במכנאס שבמרוקו בשנת 1954, וב-1969 עלה לישראל. הוא בוגר אוניברסיטת חיפה במדע המדינה וסוציולוגיה, ומוסמך בית הספר לתקשורת של אוניברסיטת בוסטון. בשנות השמונים כתב בעיתון דבר, שסובסד על ידי ההסתדרות וזוהה עם מפלגת העבודה (אריאן, 1999, עמ' 330). ב-1997, כשנה לאחר שנסגר דבר, החל לכתוב בהארץ. מאז 1997 פרסם בן סימון שלושה ספרים: ארץ אחרת (1997),

למשל, עמוס עוז, פה ושם בארץ-ישראל, תל-אביב 1982, עמ' 24-42; הנ"ל, 'לב בית שמש – לב הארץ', מעריב, סופשבוע, 28.6.1991.

6 הארה זו אני חייב לעמיתי, ד"ר אלי אברהם.

ששרטט את הפוליטיקה של קבוצות שוליים בישראל ועלייתן למרכז הבמה; קסם על שפתי מלך (1999), שתיעד את שלוש שנות שלטונו של בנימין נתניהו; ועסקה אפלה בדרום (2002), שתיאר מגמות חברתיות בערי הפיתוח בנגב של סוף שנות התשעים. בגלל הרקע, המוצא העדתי, ההשכלה הרחבה וההיכרות האינטימית עם הציבור הרחב בערי הפיתוח, זוכה בן סימון להכרה ולהערכה של אנשי תקשורת ועמיתים.⁷ כמו כן הוא פרשן פוליטי בכמות מכובדות בישראל ובאירופה.

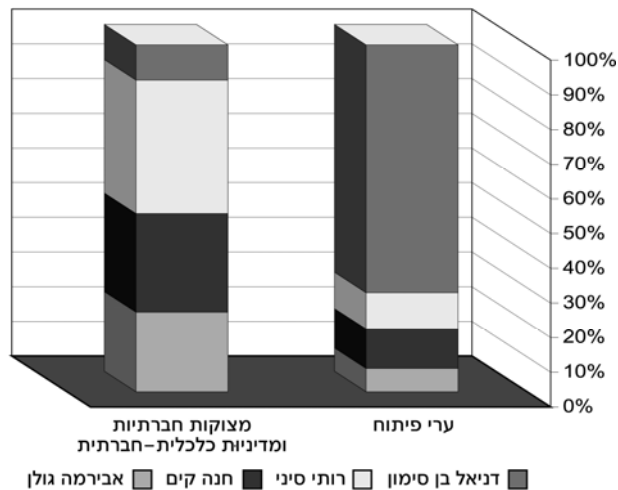
רותי סיני, ילידת 1957, היא בת לאב שעבד בשירות החוץ הישראלי. את נעוריה עשתה בחוץ לארץ, בין השאר בלונדון, בדרום אפריקה ובקנדה. סיני סיימה את התואר הראשון באוניברסיטה העברית בירושלים, ותואר שני בעיתונאות באוניברסיטת קולומביה, ניו יורק. בשנת 1997 הצטרפה למערכת הארץ. בדרך כלל היא כותבת על המגזרים החלשים בחברה הישראלית, כגון נשים (בעיקר מקבוצות מיעוטים – אתיופיות, ברויות, חד הוריות), חולי נפש, נרקומנים, אלכוהוליסטים וכדומה.

אבירמה גולן גדלה בירושלים. היא בעלת תואר ראשון בספרות כללית ובתרגום מאוניברסיטת תל-אביב, ומ-1978 עבדה בטלוויזיה החינוכית כתסריטאית וכיועצת לענייני ספרות. ב-1991 הצטרפה להארץ ומ-1996 היא חברה במערכת העיתון. גולן כותבת מאמרים ופרשנויות בתחומים שונים: חברה ורווחה, מעמד האישה, יחסי דת ומדינה ושלטון מקומי. מ-1974 תרגמה כ-20 ספרים מאנגלית וחיברה ספרים אחדים, ביניהם: על עצמן (1988), שיחות על נשים בישראל, והעורבים (2004) – רומן על מציאות ישראלית שבמרכזה שתי נשים ישראליות.

חנה קים נולדה ב-1957 וגדלה בחיפה. בשנות השמונים עבדה בעיתון המפלגתי של מפ"ם, על המשמר, משלהי שנות השמונים עבדה בעיתון חדשות (שם ערכה, בין השאר, מוסף לענייני חברה). בראשית שנות התשעים יזמה הוצאה לאור של עיתון סוציאליסטי, הפטיש, שהופץ בשכונות העוני של דרום תל-אביב. להארץ הצטרפה קים ב-1994. תחומי העניין העיקריים שלה, לצד כתיבת פרשנויות, הם יחסי עבודה, ריבוד, ובעיקר הפוליטיקה של המפלגות הגדולות בישראל (ליכוד, עבודה).

המחקר דן במאמרים וכתבות נבחרים של העיתונאים הנזכרים, אולם מתמקד בבן סימון, שפרסומיו על ערי הפיתוח רבים הרבה יותר מפרסומי עמיתיו, כפי שאפשר להיווכח בתרשים 1. לפי תרשים זה, פרסמו בתקופת המחקר (1997-2004) ארבעת העיתונאים כתבות ומאמרים הנוגעים לערי הפיתוח באורח ישיר או עקיף. בפרסומים עקיפים כוונתי לכתבות שבהן ערי הפיתוח מופיעות תחת הכותרת מצוקות חברתיות, ו/או מדיניות כלכלית-חברתית. הפרסומים הישירים הם כתבות שנכתבו בעקבות ביקור

7 בגב עטיפת הספר עסקה אפלה בדרום, כותב עיתונאי הארץ גדעון סאמט על בן סימון: 'אלה התרשמויות של מומחה מהשורה הראשונה. לבן סימון היכרות אינטימית עם האזור, אנשיו ומנהיגיו. כשהוא כותב על עסקה אפלה, הוא יודע על מה הוא מדבר'.

תרשים 1: היקף הסיקור של העיתונאים הנחקרים ותחומי, באחוזים: 2004-1997⁸

של עיתונאי בעיר מסוימת והתמקדו בהיבט אחד או באירוע מסוים. בקטגוריה המרכזית הרלוונטית לנושא המחקר – הכתבות הנוגעות באופן ישיר לערי הפיתוח – מוביל בן סימון בהיקף הסיקור: בתקופת המחקר פרסמו העיתונאים כמאה כתבות המכסות באופן ישיר את ערי הפיתוח; למעלה משבעים מהם הן פרי עטו של בן סימון. ההטיה הרעיונית העומדת בבסיס הפרשנות של עיתונאי הארץ זוהתה באמצעות קשרים סיבתיים שבעזרתם פירשו העיתונאים את היחסים בין המרכיבים המרכזיים בדינמיקת הפיתוח בפריפריה. במושג 'המרכיבים המרכזיים' כוונתי לגורמים הבאים: תנאים אובייקטיביים (שירותים ציבוריים, הגירה, אבטלה, דיור וכו'); תנאים סובייקטיביים (דת, לאומיות, עדתיות וכו'); מנהיגות מקומית (בעיקר ראשי רשויות מקומיות); מנהיגות לאומית (ראשי ממשלה, חברי כנסת, שרים וכו'); ותושבים – הציבור הרחב בערי הפיתוח. הידע העיתונאי חולק לשתי רמות ארגון: מיקרו-מערכת ומיקרו-מערכת. אלה היו מסגרות המפתח לארגון אנליטי של הנתונים. הרמה המיקרו-מערכתית כוללת כוחות ותהליכים ברמה נמוכה של הארגון החברתי, כגון התנהלות בחיי היום-יום, אירוע מסוים שהתרחש בעיר, התנהלות של ראש הרשות, וכן מסורות ותפיסות של הציבור המקומי. הרמה המקרו-מערכתית כוללת כוחות ותהליכים ברמה גבוהה של הארגון החברתי, הכלכלי והפוליטי, כגון התנאים האובייקטיביים האופייניים למקום (תהליכי הגירה כלליים וכדומה), תהליכי גלובליזציה כלכלית, מדיניות ממשלה, חקיקה וכדומה. בסעיף ה'ממצאים' מוצגים הקשרים הסיבתיים שבעזרתם הסבירו

8 מקור: ארכיון הארץ.

העיתונאים הנחקרים את הבניית הפיתוח והזהות המקומית בערי הפיתוח. קשרים אלה מתייחסים לשתי הרמות, המיקרו והמקרו.

ד. ממצאים

השפעות הגומלין בין אירועים מקומיים לתנאי הרקע האובייקטיביים באיזה אופן קושרים העיתונאים את האירוע החדשותי (שמטבעו הוא מקומי, נקודתי) עם כלל המאפיינים של עיר הפיתוח? כפי שאראה, עיתונאי הארץ נוטים לפרספקטיבה כלל מערכתית ופנורמית, כלומר לראות את האירוע הנקודתי במסגרת רחבה יותר. הם מפרשים את האירוע, הממד המיקרו-מערכתי, כמותנה בשירותים המקומיים ובתהליכים גאוגרפיים בעיר ובסביבתה. האירוע מתואר כנובע מרמה גבוהה של אבטלה, מהכנסה נמוכה, ממבנה תעסוקה מסורתית ולא מפותח, מהעמקת תהליכי הגלובליזציה ומהסחף בהון האנושי. טקטיקה זו בולטת בכתבותיו של בן סימון.

בן סימון מספר סיפור עיתונאי אנקדוטי, לכאורה עצמאי, ומשבצו בקונטקסט רחב יותר. דוגמה לכך אפשר לראות בדיווח הבא. בקיץ 1997 קיבלה קרית מלאכי סטטוס של 'עיר' במקום 'מועצה מקומית'. מדובר בשינוי חיובי, אבל בן סימון הציג אירוע זה כדלהלן: 'קריית-מלאכי נהפכה סוף סוף לעיר. אבל זה לא משנה בה דבר. המנהיגים שקועים בנקמנות, הוותיקים עוזבים'.⁹ בסגנון דומה תיאר גם את עכו, שבה ביקר בקיץ 1997: 'כל כך עמוק הייאוש בעכו, שתושביה קינאו השבוע באנשי היישובים הסמוכים שנאלצו לרדת למקלטים. מה הופך עיר חוף יפה למקום גווע שאין בו עבודה, שמי שרק יכול בורח ממנו'.¹⁰

העובדה שבן סימון רואה ומבקש להראות את האירוע החדשותי, המהלך הפוליטי, במסגרת רחבה יותר, מקרו-מערכתית, קובעת את מוטיב הצינון או המיתון בכתבתו. בכל שינוי חיצוני שהוא בעל פוטנציאל להביא לתפנית חיובית, מנמך בן סימון את הציפיות. במקרה זה 'צינן' את ההחלטה שבישרה על שינוי הסטטוס המוניציפלי של קרית מלאכי בהערתו, 'אבל זה לא משנה בה דבר'; לראייה – 'הוותיקים עוזבים'. ביטוי נוסף למוטיב הצינון והמיתון התגלה במחצית הראשונה של שנת 2001, עת גבר הסיכוי לעלייתה של קבוצת הכדורגל מכבי קרית גת לליגת העל. זהו אירוע המזמין התייחסות עיתונאית חיובית. למרות זאת, בן סימון הציב את האירוע הנקודתי בהקשר כלכלי רחב: 'תושבי קריית גת נרגשים, קבוצת מכבי המקומית קרובה מתמיד להעפיל לליגת העל בכדורגל, [...] איש בעיר מוכת האבטלה אינו מצפה לנס כלכלי רק למעט שמחה וגאווה'.¹¹

9 דניאל בן סימון, 'עיר קטנה ואנשים בה עזובים', הארץ, חלק ב, 27.7.1997.

10 דניאל בן סימון, 'רק קטיושה תציל אותנו', הארץ, חלק ב, 22.8.1997.

11 דניאל בן סימון, 'רוצים לשחק עם הגדולות', הארץ, חלק ב, 18.5.2001.

כמו במקרה עכו וקרית מלאכי, כך גם במקרה קרית גת מוצב האירוע הלכאורה חדות, הדינמי, בהקשר המדגיש דווקא את הממד היציב, קרי האופי הבעייתי ('איש [...] אינו מצפה לנס [...]'). הסגנון המצנן כופה ראייה סטטית של ההתפתחויות בערי הפיתוח. המצב יציב, בבחינת מה שהיה הוא שיהיה. הראייה הסטטית, השלילית מעיקרה, של המציאות בפריפריה, נובעת מן התפיסה כי מאחורי האירועים החדשתיים עומדים תהליכים כבדי משקל, בעלי כוח אינרציה, כגון הגירה, סלקציה שלילית של הון אנושי ומצוקה מבנית עמוקה, המעקרת את יכולת ההשפעה של הפוליטיקה המקומית. הרושם שנתרם בקורא הוא שמאחורי האירוע עומד מבנה-על כלכלי-פוליטי, המטה כל אפיק פיתוח לכיוון שלילי וגוזר על המקום דינמיקה בעייתית. כך מצטיירת עיירת הפיתוח כמטען הולך ונגרע, הולך ונשחק ('ותיקים עוזבים', 'מי שיכול בורח'). דימוי זה מחדד את הרושם כאילו עיירת הפיתוח מתפקדת כתחנת מעבר, כזירת מאבק שבה אנשים משכילים או לא משכילים לנצל יתרון יחסי (מחירי דיור, הטבות במס) כדי לשדרג את מעמדם.

נוסף על מבנה העומק הכלכלי הבעייתי, מונה בן סימון ברשימת גורמי העל האחראים לנחשלות את הממד ההיסטורי. לדעתו, נסיבות הורתן ולידתן של עיירות הפיתוח בפריפריה הגאוגרפית והחברתית הן 'החטא הקדמון'. הדהוד מעניין ובוולט לכך אפשר למצוא בכתבה 'סינדרום באר-שבע' מספטמבר 2004. מתוארת בה תכונה בקרב תושבי באר שבע לקראת אירוע יוצא דופן, חיובי במהותו: לראשונה אמור היה להיפתח בעיר קומפלקס בידורי שיגוון את היצע הבידור והבילוי בעיר (היפודרום, מירוצי סוסים וגמלים, פעלולי אופנועים ומטוסים ועוד). בגלל שורה של כשלים טכניים ובירוקרטיים (העדר רישיונות, אי הקצאה של מקומות חניה, וכתוצאה מכך מעורבות של המשטרה, פיקוח עירוני וכו') – לא נפתח המקום ביום המיועד. שיבוש לוח הזמנים העיב על האווירה הכללית והנחיל מפח נפש. תחת תת הכותרת 'החטא הקדמון', תיאר בן סימון את האירוע כדלהלן: 'ואולי הביטול נבע יותר מ"סינדרום באר-שבע", מעין מחלה אורבאנית שפוקדת את העיר הזאת מאז הקמתה. פשוט לא הולך לה לעיר הזאת. כל אימת שהיא מנסה להתרומם, אורבים לה מוקשים ומכשולים, אם בגלל חדלונה, אם בגלל רשעותו של השלטון המרכזי'.¹² נוכח שילוב של אירועים נסיבתיים מחבר בן סימון בין המקומי (האירוע, ביטול האירוע) והכללי, בין המיקרו למקרו. הקורא מופנה לקבל הסברים לכשל הנקודתי במחוזות רחוקים, אבל רלוונטיים: ההיסטוריה הפוליטית של העיר ושל המדינה, ו/או הדינמיקה הפוליטית הבעייתית האופיינית לשלטון.

אסטרטגיה פרשנית דומה אפשר לזהות בכתיבה של אבירמה גולן. דוגמה בולטת לכך היא סיקור מקרה שהתרחש בטירת הכרמל במארכ 1999. גולן הגיעה לעיירת

12 דניאל בן סימון, 'סינדרום באר שבע', הארץ, חלק ב, 8.10.2004.

הפיתוח הצפונית בנסיבות אירוע טרגי – פרץ אלימות של אחד מבני המקום, שדקר באישון ליל את בני משפחתו. לצד תיאור פרטי האירוע, שלכל הדעות עומד בקריטריון של חדשותיות וסערת רגשות, תרה גולן אחר רמזים סביבתיים שיסייעו לקורא להבין את תנאי התשתית לאירוע כעין זה. תחת כותרת המשנה 'עיר מתפתחת, שמאחורי חזותה השקטה מפעפעים חוליים של עיירת פיתוח', ציירה גולן תמונה מקומית:

[...] הנערים, כמו הבנות שנראו ברחוב, היו מלאים טענות כרימון אל עיר מגוריהם. "אין פה שום דבר, אין איפה לבלות, אין מה לעשות, כלום, כלום". [...] התברר שרובם לומדים מכונאות רכב וחשמלאות רכב בעיר. [...] טורים טורים של בניינים נמוכי קומה [...] וקיוסק אחד של פיצה עומד שומם [...].¹³

האירוע החדשותי משוקע בקונטקסט עירוני רחב, המצטייר כעגום למדי: ארכיטקטורה מונוטונית, מערך מסחרי דל ומסגרת חינוכית נטולת אתגר. ציור הפרטים השונים במסגרת תפאורת הרקע איננו רק תיאור אלא גם הסבר. גולן ממשיכה ומציינת אלמנטים נוספים בנוף המקומי, שלכאורה אינם קשורים ישירות לאירוע, אך עשויים להסבירו, כגון: פעילות ערנית של סניף 'אל המעיין' המקומי (ש"ס), עברית עילגת של בני המקום ומשחקי הימורים בקרב בני הנוער.¹⁴

רותי סיני מציינת בגישה שונה מעט. אמנם גם היא דואגת למתוח קווי הסבר מהאירוע לסביבה, אולם סיני עסוקה פחות בסריקת התנאים הגאוגרפיים ונוטה להתמקד באיש ובעומק המצוקה. דוגמה לכך היא כתבה שפורסמה בספטמבר 2001. נושא הכתבה הוא צעיר מרמלה, מובטל, נשוי ואב לילדים, המתגורר בדירת שיכון. הצעיר נקלע לחובות כבדים, הנושים לא מרפים ממנו ורשויות ההוצאה לפועל מאיימים פעם אחר פעם בהוצאתו מן הדירה. כותרת הכתבה – 'סיפור על מובטל אחד מרמלה' – מבשרת על קשר לכאורה בין האיש למקום, בין המיקרו למקרו. הכותרת איננה מופרכת לחלוטין: סיני דואגת לסמן אלמנטים מהנוף המקומי, כגון לשכת התעסוקה של רמלה, דירת השיכון של נושא הכתבה הגובלת בשוק וכן תופעה של סחר בסמים בשכונה שבה הוא מתגורר. אולם אם בן סימון רואה בגיבורי כתבותיו קורבנות של נסיבות (תנאי הרקע), סיני נוטה לתאר את עומק המצוקה שלהם. היא מתארת כיצד המצוקה הכספית מקרינה על בני המשפחה, אחים, ילדים ואישה, וכן כיצד בפנייתו לרשויות (שר העבודה והרווחה, והביטוח הלאומי) נתקל גיבור הכתבה בחומה אטומה של בירוקרטיה והתעלמות.¹⁵ לכאורה זהו הבדל טכני או סגנוני, אך אפשר שיש כאן גם עניין מהותי:

13 אבירמה גולן, 'עשרים דקירות, אולי שלושים', הארץ, חלק ב, 5.3.1999.

14 שם.

15 רותי סיני, 'סיפור על מובטל אחד מרמלה', הארץ, חלק ב, 2.9.2001.

האלמנטים הנופיים כרקע לאירוע ולגיבור הכתבה הם בחזקת תפאורה שיכולת ההסבר שלה מוגבלת, ולא העיקר. הדגש על האיש אינו מטיל את האחריות לאירוע על המקום שבו אירע. במרכיבים אחרים של הבניית המצוקה, ובעיקר במרכיבים הפוליטיים, נראה כי דעתה של סיני דומה לזו של בן סימון.

נראה אפוא כי עיתונאי הארץ, לפחות ככל שמדובר בבן סימון וגולן, נוטים להציג את האירוע החדשותי בתוך מערכת רחבה. כך נוצר הרושם כי האירוע החדשותי, הבעיה הספציפית, זו שלכאורה נובעת מכשל טכני, נסיבתי, יוזמה אישית, גורל, בעצם שואבת מתנאי הסביבה שאף הם נובעים מתנאים יסודיים, מבניים ובעלי אופי יציב. במרבית המקרים, הקשר בין האירוע החדשותי לתנאים המבניים או בין המיקרו למקרו, מושגת על היגיון מטריאליסטי וריאליסטי. כלומר, התכונות האופייניות לערי הפיתוח – אבטלה כרונית, הגירה סלקטיבית וריחוק גאוגרפי מן המרכז – הן מערכת ההסבר הראשית לאירוע הנקודתי. הפירוש האישי של גיבורי הכתבות הוא גורם משני, המוכפף לתנאי היסוד.

נוכח הבנה זו של המציאות, נשאלת השאלה כיצד רואים העיתונאים הנחקרים את פעולתו של הפוליטיקאי (בדרג הלאומי או המקומי), זה האחראי למיתון המצוקה, לוויסות פערים ומתחים? המענה על שאלה זו הוא בעיקרו פסימי וביקורתי: הם אינם רואים במהלכים הפוליטיים הרווחים בשורה אמיתית של שינוי. לכן, עמדתם פסימית באשר לאפשרות שבעיירת הפיתוח הטיפוסית תתחולל דינמיקה חיובית כתולדה של מעורבות פוליטית. להוציא מקרים בודדים הם מפרשים את מהלכיו של הפוליטיקאי כאילו אינו חותר להביא לפתרון שורשי של הבעיה.

השפעות הגומלין בין המנהיגות המקומית, המנהיגות הלאומית והפיתוח המקומי לשאלת יכולתה של המנהיגות המקומית בפריפריה לחלץ את המקום מהמצוקה, ממעגל הקסמים של העוני, קיימות תשובות שונות, שאפשר לאתר בהן שתי גישות כלליות: הראשונה, פרספקטיבה הרואה את המנהיג כנתון במלכוד. השנייה, פרספקטיבה הרואה את המנהיג כמפרש וכיוזם. לפי הגישה הראשונה, סיכוייו של מנהיג מקומי בפריפריה לחלץ את המקום מנחשלותו שואפים לאפס. התלות העמוקה והמתמשכת בתמיכה ממשלתית, הבסיס הכלכלי הצר, בסיס המס המצומצם, הריחוק ממוקדים מטרופוליניים וחולשת האוכלוסייה מבחינת רמת ההכנסה – כל אלה יוצרים מעגל קסמים שבו כל מאמץ מקומי לשינוי יישחק ויִרָאָה בסופו של דבר סיזיפי. מראייה זו נגזרת הגדרת המנהיג המקומי הרצוי. כיוון שדרגת החופש שלו מועטה וכיוון שהוא עומד מול מציאות אובייקטיבית קשה, הפתרון המתבקש הוא איחוד כוחות, התלכדות, על מנת לפרוץ את חומות המבנה הפוליטי-כלכלי הסוגר עליו (בעיקר התארגנות פוליטית משותפת לשינוי יסודי של הקצאת משאבים) (ראו, למשל, Grinberg, 1998). זוהי

מנהיגות מהטיפוס הקולקטיביסטי, היינו הרואה עצמה מיטיבה עם הציבור רק בדרך של התארגנות משותפת. הגישה השנייה מניחה דרגת חופש גבוהה למנהיג המקומי. הוא אמנם נתון בסד של אילוצים, אך נתפס כמפרש את הסביבה (ולא ככפוף לה, לפחות לא באופן מוחלט) וכמחולל שינויים, יוזמות ומהלכים פוליטיים בזירה העירונית, בהתאם לפרשנותו (דהן, 2000; Razin, 1990).

עיתונאי הארץ נוטים לדגם המנהיג הנתון במלכוד (היינו מונח ככפוף במידה רבה למעגל הקסמים), שפירושו המעשי הוא הערכת המנהיגות המקומית בהתאם לפרמטרים קולקטיביסטיים, דגם שמעיקרו שואב מהניתוח המרקסיסטי המסורתי. אמנם לא כל העיתונאים הנחקרים דבקים כל הזמן ובכל מקום בקוטב רעיוני זה, ובפעל נמצא גמישות מסוימת בהתאם לאופי האירוע, הזמן והמקום. אף על פי כן, בקונטקסט הפיתוח הכלכלי נראה כי כל הכתבים נוטים יותר לקוטב הקולקטיביסטי. העיתונאים חנה קים מהווה דוגמה בולטת לפרשנות מסוג זה.

קים רואה את המציאות החברתית מתוך תפיסה מעמדית. היא נוטה להעריך כי השינוי האפשרי, החיובי, יהיה יסודני (מהפכני), וכי יש לממשו באסטרטגיית פעולה קולקטיביסטית.¹⁶ ראשי עיירות הפיתוח בדור האחרון (כגון מאיר שטרית, משה קצב ודוד לוי) קיבלו בכתבותיה 'ציון שלילי' וכונו 'דור המהפכה המוחמצת'.¹⁷ מרכיב עיקרי, אולי המרכזי שבעזרתו אפשר להבין את גישתה של קים הוא סוגיית זיקת המנהיגות המקומית למדיניות הרווחה של השלטון המרכזי בישראל. בספטמבר 2004 היא כתבה בעקבות פטירתו של ראש עיריית מגדל העמק, שאול עמור:

הישגיו והליכותיו של שאול עמור ייזכרו לחיוב. אבל הוא גם ייזכר כאחד מראשי עיירות הפיתוח ששיתפו פעולה עם ריסק מדינת הרווחה. [...] הם הצליחו לקדם את ערי הפיתוח מן הפינה השולית שבה הן נמצאו אל מרכז הבימה. המחיר היה גבוה: ברית עם הימין ועם הליכוד. הנימוק היה משכנע: מפא"י לא אפשרה להם לחדור אליה, לכן הם בחרו בדלת היחידה שהייתה פתוחה לפניהם.¹⁸

קים רואה בעיניים כלות את מגמת הסחף במדיניות הרווחה של ממשלות ישראל בדור האחרון. סחף זה גורע מרכיבים מרכזיים מרשת הביטחון הכלכלית ופוגע יותר מכול באותם ריכוזי אוכלוסייה הזקוקים למנה גרושה של ביטחון, קרי ערי הפיתוח. היא בוחנת את שאלת המנהיגות המקומית בראש ובראשונה ביחסה למגמה זו. לדעתה המנהיגים נכשלו באופן גורף. הם לא עמדו בפרץ, לא עצרו את הסחף, וחמור מכך –

16 ראו, למשל, חנה קים, 'המת החי', הארץ, חלק ב, 24.9.1999.

17 חנה קים, 'המהפכה שהוחמצה', הארץ, חלק ב, 5.1.2004.

18 שם.

נרתמו לפעול לטובת אותה מערכת שהאיצה סחף זה. תנאי הכרחי במודל המנהיגות המקומית לפי קים הוא זיקה חיובית כלפי רעיון מדינת הרווחה במתכונתו המסורתית. המרכיב השני המובנה במודל המנהיגות קשור לאופי ההתארגנות הפוליטית. בעיקרו של דבר קים אינה רואה תוחלת ביוזמה מקומית בודדת ומחייבת התארגנות קולקטיבית, שיתוף פעולה בין המנהיגים. היא מודדת את ההצלחה ואת הכישלון של ראשי רשויות מקומיות בפריפריה בהתאם לפרמטר זה. דוגמה לכך הוא מאמר שפרסמה ביוני 2004, ובו העלתה על נס התנהלות משותפת של ראשי רשויות בדרום שהשכילו לשתף פעולה: 'בפעם הראשונה, לאחר שנים של שיטת הפרד ומשול שהצליחה, התאחדו ראשי שני ערים בדרום הארץ, ערד ודימונה, נגד המועצה האזורית "תמר" והם דורשים חלוקה צודקת ושווה של השטח המוניציפאלי'.¹⁹

מן הציטוט האחרון מתברר שלפי קים הכרחיים למנהיגות תנאים נוספים, מלבד התארגנות קולקטיבית. ראשית, מודעות גבוהה לכללי המשחק. שנית, המנהיג הרצוי מסוגל לזהות את מבנה האינטרסים ואינו נופל בפח המניפולציות של השלטון, אשר לדעתה נוהג בדרך של השתקה, קואופטציה, פיצול וסכסוך. זהו המודל, אולם בפועל המנהיגות המקומית נופלת בפח או אינה מיטיבה לזהות את שורש הבעיה. מקרה ערד ודימונה הוא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל.

ערכים ותפיסות דומים לאלה של קים ניכרים בכתיבה של רותי סיני. אולם אצלה אפשר לזהות גמישות מסוימת, שכן היא מתאימה הסברים ופירושים לנסיבות המשתנות בתנאי הזמן והמקום, בין השאר מפני שבניגוד לקים, סיני נוטה לעבודת שטח. היא רואה את דינמיקת הפיתוח בערי הפיתוח כפועל יוצא של רשלנות וזלזול מצד מוקד הכוח העיקרי – השלטון המרכזי. ביטוי תמציתי לכך נמצא בכתבתה מינואר 1999, 'השממה שמדרום',²⁰ המתארת את הפרופיל הכלכלי-חברתי הקשה של אוכלוסיית הנגב (שבמקום אחר כינתה אותם 'אוכלוסיות מוחלשות').²¹ היא מצביעה על הנתון הקשה והקריטי ביותר – הרמה הירודה של הישגי תלמידים בבחינות הבגרות בדרום בהשוואה למרכז. סיני אינה מסתפקת בממד התיאורי ומציעה גם הסברים. לשם כך היא מעניקה במה לגאוגרף מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, פרופסור יהודה גרדוס. כחוקר האמון על ראיה גאוגרפית כלל מערכתית, קושר גרדוס יחדיו היבטים שונים של פיתוח: חינוך, תעסוקה, תכנון ופוליטיקה. הוא רואה בהם גורמים המחזקים זה את זה ומבססים את מעגל הקסמים של תת הפיתוח בנגב, כמקום שאליו מופנים העולים החלשים, שבו

19 חנה קים, 'המאבק החברתי הבא', הארץ, חלק ב, 29.6.2004.

20 רותי סיני, 'השממה שמדרום', הארץ, חלק ב, 12.1.1999.

21 רותי סיני, 'ברכבת לעבודה? זה רק לבעלי יכולת', הארץ, חלק ב, 6.10.2004.

נערמת הפסולת של המדינה, שאליו מנותבות תעסוקות נחותות סטטוס מקצועי והשכלתי.²² הנגב כזירת ניצול.

כנגד דינמיקת הפיתוח הבעייתית מזהה סיני תגובות ויוזמות מקומיות אפקטיביות. דוגמה בולטת לכך נמצא בליווי העיתונאי הצמוד שהעניקה למאבקן של פועלות טקסטיל במצפה רמון בסוף 1999 ובראשית 2000, בסדרת כתבות ש'כיסו' מפעל טקסטיל, אשר כמו רבים אחרים בענף החל לגלות סימני משבר ואיים להכניס מפרנסים רבים למעגל המובטלים. פרופיל העובדים המועדים לפיטורין הסגיר קטגוריה מעמדית נחותה, שסיני נוטה להעניק לה במה: נשים, חלקן חד הוריות, ממוצא מזרחי, בעיירה נידחת. בניגוד לכרוניקה האופיינית למצבים מעין אלה (מכירת המפעל, הוצאת הודעות פיטורין, התבצרות העובדים במפעל וכו'), שינה הפעם הסיפור המקומי כיוון. התפנית החלה כאשר דבר המצוקה הגיע לאוזני מזכיר ההסתדרות, עמיר פרץ. האחרון הציע לעובדים המועדים לפיטורין רעיון ישן נושן: רכישת המפעל בידי העובדים. 'למה שכל היזמים האלה ירוויחו על גביכם?'²³ הרעיון קרם עור וגידים. סיני ליוותה את העובדים בדרכם החדשה בהמון חמלה ובגילויי הזדהות. הליווי העיתונאי היה רווי אלמנטים והדהודים מההיסטוריה של מאבקי הפועלים. השלב הקודם לתפנית הדרמטית מתואר בדרך של תחושת דיכוי ועליבות, תחושה שבה להיכנס למפעל זה 'כמו להיכנס לכלא נשים', כדברי אחת העובדות. פרק השינוי והיוזמה מתואר במונחים הרואיים: הרמת נס המרד בידי פועלת, אישה ממוצא מזרחי 'שמדברת כמו מנהיגת פועלים' ומצוטטת כאומרת שהיה ברור לה 'שצריך להפסיק את הניצול'.²⁴ והפתרון – כאשר אותם 'מדוכאים' עשו מעשה והצליחו ליצור בעלות משותפת על אמצעי הייצור.

לצד ליווי יוזמות מקומיות, שלפחות במקרה האחרון ניכרים בהן אלמנטים ברורים של התארגנות קולקטיבית, סיני אינה מבטלת יוזמות בודדות, העשויות לבלום את קו המגמה השלילית של הפיתוח הכלכלי ואולי אף לפלס נתיבים חדשים. דוגמה לכך היא כתבתה מיוני 2002, שבה בחנה את הלך הרוח והמצב החברתי-כלכלי בבית שאן.²⁵ בביקורה בעיירה המרוחקת גילתה נתון חיובי, שאינו אופייני לא למקום ולא לזמן: צניחה תלולה בשיעור האבטלה המקומי. סיני ייחסה את הנתון המפתיע לתרומה הסגולית של המנהיגות המקומית, ובין השאר לטיפול האישי ה'מסור' של מנהל לשכת התעסוקה בבית שאן, '(ה)מחלק ללקוחות טיפים לקראת ראיונות עבודה וגם מספק שירותי הכנת קורות חיים'.²⁶ זאת ועוד, היא ציטטה את ראש העירייה, פני קבלו: 'יצרנו

22 סיני, 'השממה שמדרום', הארץ, חלק ב, 12.1.1999.

23 רותי סיני, 'פרטוק יקבל שיעור בניהול', הארץ, חלק ב, 18.9.2000.

24 שם.

25 רותי סיני, 'יעצתי לו להתגלח, להסתפר ולא לדבר בחוצפנות', הארץ, חלק ב, 2.1.2002.

26 שם.

עיר של וקחת אחריות, שלא בוכה.²⁷ סיני מאירה, אם כן, באור חיובי גם הסברים מיקרו-מערכתיים, אינה מאירה רק את הנאי המקרו, ושלא כעמיתיה קים וכן סימון, אינה מוסיפה על דברי ראש העירייה דברים מצננים בסגנון 'אבל', או שיש בהם הד של העבר. עם זאת, נקודת המוצא הבסיסית שלה היא כי ערי הפיתוח נתונות בסד כלכלי מעיק, וכי לא בקלות אפשר יהיה לחלץ אותן ממצבן באמצעות מהלכים פוליטיים. לבן סימון תפיסה דומה, אולם הוא נוטה להרחיב את המסגרת התיאורטית, להראות את השיטה. לנגד עיניו הוא רואה מערכות גדולות: היסטוריה, קליטת עלייה, מבנה פוליטי ומבנה גאוגרפי-חברתי ותרבותי. פעולתם המשולבת שוחקת את היחיד ומצמצמת את מרחב הפעולה שלו. הוא ביטא את משנתו הסדורה בעניין זה בספרו הפופולרי עסקה אפלה בדרום, שאת הרעיון המרכזי שלו אפשר לסכם בעזרת המובאה הבאה:

כל הממשלות ביכרו להזרים כספים למפעלים כושלים ולהרבות בקצבאות למשפחות נזקקות. כך יצאו שני הצדדים נשכרים: המדינה רכשה שקט תעשייתי, והתושבים העצימו את תלותם בחסדיה. זאת העסקה האפלה. זה החטא הקדמון. הוא לא תוקן מאז.²⁸

לפי בן סימון, השיתוק והסטגנציה בפיתוח המקומי נובעים משילוב תנאי יסוד המאפיינים את השלטון המרכזי, את השלטון המקומי ואת הציבור הרחב. בכל אחד מן המרכיבים במשולש הכוחות מוטבעת תכונה מהותית, ושילובם מבסס ומנציח את תת הפיתוח. השיתוק בציר השלטון המרכזי והשלטון המקומי נובע מהאוריינטציה הבסיסית של השלטון המרכזי ל'שקט תעשייתי', ומשאיפת השלטון המקומי בערי הפיתוח לשרוד.²⁹ השיתוק בציר שבין הציבור הרחב לפוליטיקאים בדרגים השונים נובע מאופי פעולה מניפולטיבי של הפוליטיקאי ומחולשה תודעתית עמוקה הנטועה בציבור הרחב. במצבים אופייניים לעיירות הפיתוח, שבהן האבטלה גואה והייאוש רווח, ישנה נטייה לבכר פתרון אחד גדול, פתרון קסם. נוכח נטייה זו 'שולף'

27 שם [הדגשה שלי – י"ד].

28 בן סימון, עסקה אפלה בדרום, עמ' 11.

29 ביטוי מובנה יותר לכך נתן בן סימון בנתחו את רציונל הפעולה (אידיאולוגיה, אסטרטגיות מחאה וכו') של המנהיגות הפוליטית המקומית בערי הפיתוח ביחס למפלגות הגדולות (ליכוד, עבודה), במאמר שפרסם בכתב עת ישראלי בראשית שנות התשעים. בניתוח הוא מבחין בין מנהיגים 'אותנטיים' (המחברים 'לאינטרס המקומי' ויודעים לזהות אותו), לבין מנהיגים 'משתפי פעולה'. בפועל, טוען בן סימון, ההתנהלות של מרבית המנהיגים המקומיים ו'נציגי עדות המזרח' בתוך המפלגות הגדולות, היא מהטיפוס המשתפי. התנהלותם נבעה מאינטרסים צרים או מנפילה בפח שנטמן להם. הם אימצו את האקלים הרעיוני הרווח במפלגות הגדולות (ליכוד, עבודה), ובכך נספגו במערכת, לא שינו את כללי המשחק ובעצם בגדו בייעודם. דיאל בן סימון, 'האותנטיים והמתברגים', עיתון אחר, יולי 1992.

הפוליטיקאי המצוי את פתרון הקסם ('פנטזיות' בנוסח קזינו בנגב וכדומה). כך 'נופל' הציבור הרחב ברשת ומהווה מרכיב חשוב בבניין המניפולציה של הפוליטיקאי. התוצאה – תלות וחוסר אונים. זהו הבסיס לפסימיות של בן סימון לגבי הסיכויים לשינוי יסודי (וזו הפרספקטיבה שלו – שינוי יסודי), ומכאן נובע וניזון מוטיב המיתון, הצינון. הפירוש הזה מסביר גם את הרקע למוטיב פרדוקס הפיתוח המלווה את בן סימון. עיקרו של פרדוקס זה הוא הרעיון כי למרות היוזמות, הפרויקטים הגרנדיוזיים וההשקעות הכספיות האדירות, המציאות עגומה אולי יותר מאי פעם: תת פיתוח למרות מאמצי הפיתוח. כרקע למהלך מסוים דואג בן סימון להזכיר לקורא, פעם אחר פעם, את ההתנהלות של פוליטיקאי זה או אחר, אשר החלה בקול תרועה רמה והסתיימה בקול ענות חלושה. בפועל מצא מוטיב הפרדוקס ביטוי בהדגשת הפער בין ההבטחות המפליגות של הפוליטיקאים למציאות העגומה. בן סימון מסמן לפיכך את הפוליטיקאי המצוי במרכז לוח המטרה, ונועץ בו חצי ביקורת מושחזים.

אופקים משמשת הוכחה חיה לתוקף השקפתו. בן סימון ביקר פעמים אחדות בעיירה זו, שסבלה משינויים מקרו-פוליטיים ומקרו-כלכליים (בעיקר הגלובליזציה והשפעותיה על ענף הטקסטיל, שרבים מתושבי היישוב מוציאים את פרנסתם ממנו). בינואר 1998, לאחר עלייה בשיעור האבטלה המקומי וסדרה ארוכה של ניסיונות סיוע בלתי מוצלחים מצד פוליטיקאים, הוא תיאר תמונה מקומית: 'על הקיר של מרציאנו אין תמונה של נתניהו, ודני מס מציע לו לקטוף תפוחי אדמה, כמו בשנות החמישים, חודש אחרי חגיגת האבטלה'.³⁰ באוגוסט 1998 ביקר בן סימון בעיירה והעיד שוב על השקיעה המקומית, הזועקת נוכח הבטחות הפוליטיקאים: 'שמונה חודשים אחרי הסערה סביב האבטלה באופקים וביקור נתניהו – הגרפים של הממשלה מכונים פה תרגיל בקוסמטיקה'.³¹ הניגוד בין ההבטחות הגדולות למציאות העגומה ליווה את בן סימון גם בינואר 2000, כאשר שב לעיירה ותיאר את שברם של פועלי הייצור, שסבלו מעברים רבים בין בעלים שונים של מפעל טקסטיל מקומי: 'הם עבדו ב"אופ-אר", אחרי שנסגר עברו ל"אומן". אחרי שגם זה נסגר המשיכו ב"ניו-הוריזון". עכשיו גם הוא נסגר [...].'³² המובאה האחרונה משקפת בצורה ברורה את פרדוקס הפיתוח ואת רעיון הרצף השלילי המנחה את הכתיבה של בן סימון: 'הם עבדו', 'עברו', 'המשיכו', 'עכשיו גם זה נסגר'. רצף פעלים זה יוצר את הרושם שהאירועים השונים (המפעלים שנסגרים חדשות לבקרים) אינם תלושים זה מזה. יתר על כן, הם אינם יכולים להיות תלושים מן הסיפור הגדול – סיפור מבנה העומק של ערי הפיתוח, מבנה, שלדעת בן סימון, יוצר את התלות בשלטון המרכזי ובכך מקבע את מעמד הפוליטיקאים מזה והתושבים מזה. היסודות

30 דניאל בן סימון, 'עדיין כאן', הארץ, חלק ב, 20.1.1998.

31 דניאל בן סימון, 'אזור תעשייה, אוגוסט 1998', הארץ, חלק ב, 14.8.1998.

32 דניאל בן סימון, 'קרבנות הטקסטיל', הארץ, חלק ב, 28.1.2000.

הבוניים מבנה זה והתומכים בו נרמזים בשלוש המובאות הללו, המופיעות כתקצירים בכל אחת מן הכתבות. הקונטקסט ההיסטורי שבו נולדו עיירות הפיתוח נרמז באמצעות משפט המפתח 'כמו בשנות החמישים' – רמז ל'חטא קדמון'. התלות המתמשכת בשלטון המרכזי מתבטאת בסובסידיות שמעניקה הממשלה לזים שימשיך להחזיק מפעל כושל מבלי לשנות את השיטה הכלכלית. ולבסוף, האופי הפוליטי המניפולטיבי תומך בקונטקסט הבעייתי ובעצם מנציח את תת הפיתוח ('תרגיל בקוסמטיקה').³³

הכתיבה על אופקים מציגה תיאור מצב ובצדו הסבר לאירועים ולנסיבות החיצוניות, שלכאורה הן בלתי נשלטות. העיירה ספגה זעזוע כלכלי (כתוצאה מהאצת תהליך הגלובליזציה), והמעורבות של הפוליטיקאים, בעיקר מהדרג הלאומי, ביקשה להבטיח בראש ובראשונה את מטה לחמם של מאות פועלים שזה עתה פוטרו. בן סימון גורס כי ניהול ערי הפיתוח מלמעלה נעשה בדרך של פוליטיקה מהסוג של 'כיבוי שרפות' ואם כך, המשבר הבא הוא עניין של זמן. לכן נראה כי העמדה הספקנית, הממתנת והפסימית של העיתונאי 'מתבקשת', עולה מתוך נתוני השטח. אך לא כך הוא. ההשקפה הפסימית של בן סימון מלווה אותו גם כאשר מדובר ביוזמות פיתוח מהקטגוריה המבטיחה והנוצצת – ההיי טק.

תיאור הופעת ענק ההיי טק 'אינטל' בקרית גת מדגים זאת. בסוף שנות התשעים חנכה חברת 'אינטל' העולמית מפעל לייצור מעבדי מחשב בקרית גת ועוררה ציפיות רבות בקרב אוכלוסיית היישוב. הקמת המפעל בעיר פיתוח, שעלתה למדינה הון עתק במסגרת תמריצי החוק לעידוד השקעות הון, התבססה על התקווה כי הוא ייצור עוגן כלכלי שמכוחו ומכוח תהליכים נלווים תתמתן המצוקה. המחשבה הייתה להביא מפעל עתיר ידע, העומד בניגוד גמור למבנה התעסוקה המסורתי של ערי הפיתוח (המזוהים עם טקסטיל, מזון ומחצבים). בזכות ההשקעה וההסכמים בין החברה למדינה, כך קיוו, יהיו בעיר ובאזור 'השפעות מכפיל', כלומר רכישת תשומות של המפעל הגדול ממפעלים מקומיים קטנים. הדבר ייטיב עם בעלי עסקים מקומיים הן מבחינת הכנסה והן מבחינת תעסוקה. רוצה לומר, אין מדובר בשינוי 'קוסמטי' כי אם מבני. אף על פי כן המשיך בן סימון להציג עמדה ספקנית וביקורתית. חודשים ספורים לאחר חנוכת המפעל התבשרו קוראי הארץ על הפער בין ההבטחות הגדולות לבואו של השינוי המיוחל לבין המציאות העגומה: 'קריית-גת לא לבשה חג לרגל פתיחתו של מפעל אינטל [...] אולי משום שרק 300 מתוך 1500 עובדי המפעל הם מקרית גת, ומרביתם משמשים בעבודות שמירה, ניקיון ותחזוקה'.³⁴

33 המוטיב – 'טיפול קוסמטי' רווח בכתיבה של בן סימון. ראו גם עסקה אפלה בדרום, הפרק 'קוסמטיקה סביב הפצע', עמ' 150.

34 דניאל בן סימון, 'בין אינטל להילולה אצל הרנטגן', הארץ, חלק ב, 25.6.1999.

לא רק המדינה אחראית לשבר הגדול. לפי בן סימון, גם לציבור המקומי חלק בכך. במקרה 'אינטל', אחריות זו נובעת מהאופי הבלתי ריאלי של ציפיות המקומיים. באותה כתבה, תחת תת הכותרת 'הבשורה של פנטיום ארבע', כתב בן סימון: 'בקריית גת נולדה ציפייה כמעט משיחית, שהקמת המפעל בתחום היישוב [...] תהפוך את קריית גת לעמק הסיליקון של ישראל'.³⁵ מהדהד כאן רעיון 'החולשה התודעתית' שמייחס בן סימון לציבור הרחב. הוא רומז לאוריינטציה הפטליסטית הרווחת בקרב בני קריית גת. הם תופסים את המציאות באופן לא ריאלי, ואפילו מאגי ('ציפייה כמעט משיחית'). חיבור המובאה האחרונה עם קודמתה מבסס את תפיסת היסוד העומדת מאחורי ההסבר למעגל הקסמים ולתת הפיתוח: המחדל התכנוני 'מלמעלה' בשילוב חולשה תודעתית 'מלמטה', הם מתכון בטוח להנצחת הסטגנציה היחסית.

בן סימון אינו סבור כי שני כוחות אלה – המקרו (הדרג הלאומי) והמיקרו (המקומי), הציבור הרחב) – הם גורמים עצמאיים. הוא מעניק בכורה לגורמי המקרו, ולתשתית החומרית והריאלית בעיצוב ההתנהלות המקומית. בהתאם לכך האופי התודעתי הבעייתי (המיקרו) הוא פועל יוצא של החולשה החומרית הכללית (המקרו). ההווה קובעת את התודעה.

נטייתו ללוות יוזמות פיתוח במבט ספקני ופסימי, כאמצעי להארת היסוד הבעייתי בהתנהלות הפוליטיקאי המצוי, אינה נעלמת גם כאשר יוזמת הפיתוח עולה 'מלמטה', מהדרג המקומי. אפשר ללמוד זאת מתיאור האירוע הבא. בראשית שנות התשעים יזמו בעיריית אשקלון פרויקט שתכליתו ניצול יתרונה היחסי של העיר בתחום התיירות. הפרויקט, אשר כלל הקמת מרינה בחוף הים וקומפלקס של דירות נופש, אמור היה 'להרים' את המערכת המקומית הסובלת מחוליים שונים, ובעיקר משיעור אבטלה גבוה. האסטרטגיה נשענה על עקרון ההקרנה (spread) או 'תיאוריית הצמיחה העירונית', הידועה בפיתוח אזורי. עיקרו הוא שהפרויקט יקרין על החלקים הנחשלים של העיר, יביא להרחבת בסיס המס, יגביר את האטרקטיביות של העיר ביחס למהגרים פוטנציאליים וליזמים, יחולל השפעות מכפיל וחוזר חלילה. במחצית הראשונה של שנות התשעים קרם הפרויקט עור וגידים. כעשור לאחר מכן, במאוס 2001, תיאר בן סימון בציניות את החלום ושברו: 'מחלון אחד באשקלון נשקף נוף של תורים ארוכים של מובטלים לצד מרינה מרהיבה, יאכטות העוגנות בה ומגדלים של דירות נופש. בדו"ח האבטלה שפורסם אתמול שוב ניצבת העיר הזאת בראש טבלת האבטלה בקרב היישובים היהודיים'.³⁶ המובאה האחרונה מסגירה את מוטיב הפרדוקס, הניגוד, העובר כחוט השני בכתבות של בן סימון: היאכטות מזה לעומת המובטלים מזה; תת הפיתוח למרות מאמצי הפיתוח. הדגש על המציאות העגומה למול תרועת החצוצרות

35 שם.

36 דניאל בן סימון, 'עיר יפה ומובטלים בה הרבה', הארץ, חלק ב, 16.3.2001.

של הפוליטיקאי, משמש רמז ברור לתפיסה כי השלטון בדרג הלאומי או המקומי אינו מיטיב לכוון לשורש הבעיה.

אין להסיק מכך שבן סימון אינו רואה תקומה כלכלית לערי הפיתוח. אבל במידה שזו אפשרית, הכתובת העיקרית לשינוי היא הדרג הלאומי ולא המקומי, אף שכגורם יזמי הוא עשוי לחלץ משאבים וליצור יתרונות יחסיים. גם אם הדברים לא נאמרים במפורש, בן סימון מועיד לראשי הרשויות המקומיות בערי הפיתוח תפקיד של בלם, של שתדלן מול הדרג הלאומי האמון על ויסות תהליכים. כל זמן ש'למעלה' לא יתחולל שינוי עמוק, ה'למטה' – הציבור המקומי והמנהיגות – יוותרו חסרי אונים. בהתייחסו לקריסתה של תשלובת 'פולגת', שאימה להכניס למעגל המובטלים מאות רבות של מפרנסים, רמז בן סימון לחוסר האונים של הציבור בעיירות הפיתוח ולתלותו בכוחות ובמוקדי כוח שמעבר לרמת היישוב: 'החברים מסכיב לשולחן כועסים על המדינה שנתנה לתשלובת לדעוך. אבל, ניצני המשבר בצבצו כבר לפני שנים, בעקבות משבר הטקסטיל ברחבי העולם, והחריפו עוד יותר בשל התחרות הפראית [...]'.³⁷

בן סימון 'סולח' לאיש הפשוט המיוצג דרך 'היושבים בשולחן מסביב', שכן הוא מודע פחות לתהליכים פוליטיים וכלכליים ברמה הלאומית והגלובלית. לא כן המנהיגות המקומית. זו אמורה להיות מודעת, אחראית ומחוברת למוקדי הכוח. במקרה הנדון (קריסת 'פולגת') היא כשלה, משום שלא התריעה בפני הדרג הלאומי על המשבר הקרב ובא. לכן באותה כתבה הוא מסמן גם את המנהיגות המקומית כמי שאחראית, בין היתר, להתמוטטות המקומית: 'התככים המקומיים ומלחמות האגו העסיקו את מנהיגי היישוב עד כדי כך שלא הבחינו בסופה המתקרבת ממפעל הטקסטיל'.³⁸ אין להסיק מכך כי הוא אינו מותיר פתח לשינוי ולתמרון של המנהיג המקומי. שינוי ויזומה מקומית ייתכנו, אלא שאפשר יהיה לממשם רק בתחומים מסוימים. לגבי התחום הכלכלי מגלה בן סימון ספקנות באשר לסיכויי השינוי, אך הוא מאמין כי אפשר יהיה לחולל שינוי בתחום החינוך, ובכללו הפעילות התרבותית.

בן סימון אופטימי יותר בתחום החינוך. ביטוי ליחס זה נמצא בגילויים החיוביים שהוא מוצא בכמה ניסיונות מקומיים נועזים לשיפור מערכת החינוך; בירוחם, למשל. לאחר שמנה את הישגי מערכת החינוך המקומית מבחינת הזכאים לתעודת בגרות, אז והיום, הסביר: '[...] מאחורי כל השיפור יוצא הדופן הזה עומד ראש מועצה צעיר, שנעזר במומחים חיצוניים והכפיף את כל המערכת המקומית למען קידום החינוך'.³⁹ כך גם בקרית גת: 'בשנתיים האחרונות השקיע ראש העיר, אלברט ארז, אנרגיה בפיתוח

37 דניאל בן סימון, 'להתראות בגיר, שלום אינטל', הארץ, חלק ב, 8.2.2002.

38 שם.

39 דניאל בן סימון, 'מהפכה החינוכית של מוטי אביסרור', הארץ, חלק ב, 9.5.2000.

מערכת החינוך [...] עד שהיה מוכן לשקוע בגירעונות בניסיון להעלות את שיעור זכאי הבגרות ביישוב. ואכן הוא הצליח לחולל מיני מהפכה.⁴⁰

אפשר שהצבת הדרג המקומי כגורם בעל השפעה בתחום החינוך דווקא אינה נובעת מהפרספקטיבה האישית של העיתונאי, כי אם מהעובדה הפורמלית שבתחום זה מרכזת הרשות המקומית בידיה יותר סמכויות, כגון הקצאת תשתית פיזית, מינוי מנהלים לבתי ספר, מינוי מורים תיכוניים וכו'. מבנה זה ודאי מועיד לפוליטיקה המקומית שדה רב יותר לתמרון. אולם את היחס האוהד של בן סימון לחינוך לא ניתן לסכם רק כמסקנה מתבקשת. הממד הפרשני הסמוי בכתיבתו נובע מזיהויו חינוך והצלחה חינוכית עם שיעור מקבלי תעודת בגרות. הוא מודד את ערך ההשקעה במערכת החינוך במספר תעודות הבגרות, מסמכים בעלי תוקף אוניברסלי שבכוחם להשפיע על פוטנציאל המוביליות של מקבליהם. לעומת זאת, כפי שאראה להלן, במוסדות שבהן ניכר דגש פרטיקולריסטי (עדתי, דתי או לאומי), רואה בן סימון גורם בעייתי, המעכב צמיחה וקידום.

נמצא אפוא כי העיתונאים הנחקרים רואים את הקשר שבין המנהיג הלאומי, זה המקומי והמציאות בפועל באורח בעייתי, פסימי וביקורתי. הפוליטיקאי אינו משכיל לזהות את שורש הבעיה. אכן, העיתונאים רואים פה ושם הצלחות ומדווחים עליהם, אולם הצלחות אלה בולטות דווקא על רקע הכישלון המתמשך, שאותו הם דואגים להדגיש. זה נכון לקים ולבן סימון, ופחות לרותי סיני, הנוטה לגמישות מסוימת.

השפעות הגומלין בין הפוליטיקה הלאומית לתרבות המקומית

עיתונאי הארץ סבורים שהתנהלות הדרג הפוליטי – המקומי והלאומי – היא התנהלות כושלת ואף מניפולטיבית. התהייה המתבקשת היא מהו ההסבר שלהם לכך שעל פי רוב הציבור הרחב בפריפריה אינו 'משכיל' להבין זאת? לדעתם, המפתח להבנת הדבר יימצא בעזרת חיבור וקישור של הממד הפוליטי לרמה נוספת של הווייה חברתית: תרבות מקומית. כיצד קושרים העיתונאים בין הווייה הלאומית-פוליטית לתרבות מקומית, בין המקום ללאום. גם מבחינה זו נמצא לא מעט הבדלים ביניהם, ואף על פי כן נראה כי בעניין זה רב המשותף על המפריד: בן סימון, קים וגולן (בעניין זה לא נמצאה התייחסות מפורשת של סיני) מאמינים כי התרבות והתרבות הפוליטית הרווחות בערי הפיתוח הן תוצרים של הנסיבות הקשות שבהן נתון הציבור; הגורם האחראי להן הוא השלטון המרכזי, בפרט בגרסתו הלאומית-שמרנית-מסורתית.

בן סימון ביסס השקפה זו על תיאוריה שהציג במאמר בכתב העת פנים.⁴¹ במאמר הוא ביקש להסביר את דפוסי הזיקה הפוליטית-מפלגתית של הציבור המזרחי, בעיקר

40 בן סימון, 'להתראות בגיר, שלום אינטל', הארץ, חלק ב, 8.2.2002.

41 דניאל בן סימון, 'לא בכיס של אף אחד', פנים, גיליון 9 (1999), עמ' 3-8.

הצפון אפריקני, כלפי תנועת חרות, לימים הליכוד. לפי ניתוחו הושתת מרכיב עיקרי במערכת ההסברה של חרות/הליכוד על העיקרון 'פוליטיקה של סטטוס'. בניגוד ל'פוליטיקה של מעמד', שבה משתמש הפוליטיקאי ברטוריקה המבקשת לשנות את המבנה המעמדי (במונחים המסורתיים של הכנסה, השכלה) במגמה 'ללכוד' עוד ועוד תומכים מקרב המעמדות הנמוכים, בפוליטיקה של סטטוס מבקש הפוליטיקאי לעשות זאת בדרך אחרת. זו מתמצית בניסיון להעניק לתומכיו תחושה של סטטוס מכובד, ולשקם את מעמדם בעזרת גיוס מיתוסים מן העבר (גאווה עדתית, לאומית) והענקת תחושה של בית. בן סימון טוען כי בניגוד לראשי מפלגת העבודה, הנהגת הליכוד השכילה להשתמש בטקטיקה זו. היא פעלה היטב מפני שהציבור המזרחי חש מנוכר ופגוע ממפלגת העבודה. סיפוק כמיהתם לסטטוס בחרות, פתח בהמשך את הדלת להשתלבות עדות המזרח בליכוד. כראייה לכך הציג בן סימון דמויות מפתח בליכוד, כמו דוד לוי ומאיר שטרית, שמפלגת העבודה דחתה את פנייתם אליה והם התקבלו בסבר פנים יפות בחרות. רוצה לומר, לדעת בן סימון הגורם העיקרי המחולל את הזוהר האידאולוגי, הוא מבנים פוליטיים שהתהוו באורח נסיבתי או אסטרטגי. לעומת זאת, מסורות מקומיות אינן כוח אוטונומי פעיל בהבניית הפוליטיקה. הזוהר הרעיונית והתרבותית, לשיטתו, אינן הגורם להבניה הפוליטית אלא התוצאה שלהן.

מהי, אם כן, 'תרבות מקומית' ואיזה תפקיד נודע לה בעיצוב המבנה החברתי? בעיני בן סימון התרבות היא מערכת ערכים ונורמות שתפקידה לגונן על הסדר החברתי. אולם מערכת זו כמעט ואינה מתפקדת בפועל, שכן מולה עומדת המערכת הפוליטית, אשר אותה הוא מזהה עם אינטרסים צרים, עם קואליציות, עם מניפולציות, עם כוח שרירותי וכו'. כאשר שתי המערכות עומדות זו מול זו, לבן סימון אין ספק מי מכריע את מי: נוכח הפוליטיקה, התרבות הולכת ונשחקת, הולכת ונגרעת, ועמה מתפורר הסדר החברתי. דוגמה בולטת לכך היא האופן שבן סימון מפרש את חוויית הקליטה של עולי צפון אפריקה בישראל של שנות החמישים. הייתה זו טראומה שנצרכה בתודעה הקולקטיבית ועד היום מעצבת באורח 'שלילי' את ההתנהלות, בעיקר הפוליטית, של התושבים בערי הפיתוח.⁴² ביטוי לכך נמצא בכתבה מינואר 2003, שבה ביקש לתאר ולהסביר את הלך הרוח הפוליטי בבאר שבע לקראת הבחירות הקרובות. בן סימון חש כי למרות שהיה שיפור כלכלי (ולדעתו זהו מרכיב מרכזי בעיצוב התודעה המקומית), עדיין הציבור מפנה עורף למפלגת העבודה: 'גם תנופת הבנייה והגנים המטופחים בעיר באר שבע לא מצליחים למחוק את צללי העבר. בבירת הדרום מפלגת העבודה היא עדיין "המעריך" והשפלות שנות החמישים חיות בלב'.⁴³ נראה אפוא כי במקום שבו המטריאלי אינו יכול

42 מוטיב הטראומה בולט גם בספרו ארץ אחרת: 'המזרחיים כך התברר, לא שכחו את העבר. הצבעתם עדיין מבטאת נקמה זועמת, היונקת מטראומת קליטתם במעברות ועיירות הפיתוח [...]'. עמ' 10.

43 דניאל בן סימון, 'אין מחילה רק מחל', הארץ, חלק ב, 24.1.2003.

להסביר את האוריינטציה הפוליטית-אידיאולוגית של הציבור, מציב בן סימון את ההיסטוריה כטראומה, כגורם מסביר. בכל מקרה, הן הטראומה והן המטריה מבטלים את האפשרות שהמסורות המקומיות הן גורם אוטונומי בהבניה הפוליטית-מפלגתית.

מרכיב נוסף בקטגוריית הכוח המעצב זהות הוא האופי המניפולטיבי והשרירותי של הפוליטיקאי. בנימין נתניהו משמש לבן סימון דוגמה טובה להוכחת עיקרון זה. בן סימון ביטא את השקפתו בנדון כשנה לאחר עליית נתניהו לשלטון, ביולי 1997: 'הכנסת היוצאת השבוע לפגרה, משקפת את קריסת הישראליות הוותיקה [...]'. נתניהו שקרא נכון את מפת הזרמים השבטיים עוד לפני בחירות '96, השכיל לקבץ סביבו קואליציה של מפלגות שמאסו בדגל הציוני-חילוני.⁴⁴ במובאה האחרונה, כמו בזו הקודמת, נמצא שוב הפן הכוחני והמניפולטיבי כמחולל זהות והתארגנות פוליטית-מפלגתית: נתניהו, שבספרו של בן סימון, ארץ אחרת, מכונה 'המשווק הגדול',⁴⁵ היטיב לקרוא את 'מפת הזרמים השבטיים', תמרון בהתאם והציבור הרחב נפל קורבן למניפולציה שלו.

מאפיין נוסף של התרבות המקומית ה'מחבל' במאמץ למוביליות כלפי מעלה, נמצא באוריינטציה לדת ולמסורת, לפחות בגרסתם העממית. ביטוי לתפיסה זו קיים בכתבה של בן סימון מיוני 1998. במרכז מכללת הנגב (ספיר), ולצדה עיירות הפיתוח הסמוכות – שדרות, נתיבות ואופקים. בן סימון תיאר את היחס בין המכללה לעיירות כניגוד, אולי כהחמצה: 'מיקומה המיוחד היה יכול להפוך את מכללת הנגב למקום מפגש של תרבויות. אבל את העיירות מסביב תוקף גל חזרה בתשובה [...]'.⁴⁶ מילת הניגוד 'אבל' מבססת תפיסת מציאות בינארית, של מסורת לעומת מודרנה. בהתאם לחיצוי זה אקדמיה ודת הן מהויות שאינן יכולות לדור בכפיפה אחת. המכללה היא אלמנט אוניברסלי, חוצה תרבויות, נגיש (לפחות גאוגרפית), בעוד העיירות מסתגרות בעולם דתי פרטיקולרי וצר. 'בעייתית' במיוחד היא נתיבות, המהווה נקודת ריכוז לאלמנטים אתנוצנטריים במיוחד (קרית הבבא סאלי ושיעור גבוה במיוחד של תומכי ש"ס). התוצאה – היחס בין המכללה לעיירה מוצג כאילו האחרונה היא תמונת תשליל של הראשונה. כאמור, הבסיס לחיצוי זה איננו מקרי. המכללה מצוירת כאלמנט מתקדם בגלל אופיה ה'אוניברסלי', כביכול, בעוד נתיבות מצוירת כאלמנט בעייתי בגלל הדגש הפרטיקולרי-אתנוצנטרי.

השקפה זו ניכרת גם בכתבה שפורסמה כשנה לאחר מכן, ובה תיאר בן סימון שני טקסים שנערכו באותו יום בדרום הארץ: טקס הפתיחה הרשמי של מפעל 'אינטל'

44 דניאל בן סימון, 'קואליציית הדחויים', הארץ, חלק ב, 31.7.1997.

45 בן סימון, ארץ אחרת, עמ' 164-189.

46 דניאל בן סימון, 'בין הבבא לראיס', הארץ, חלק ב, 1.6.1998 [הדגשה שלי – י"ד].

בקריית גת – היינו טכנולוגיה, מהות אוניברסלית – והילולה רבת משתתפים שערך הרב שלום איפרגן ('הרנטגן') לזכר אביו, ה'כבא שלום', בנתיבות. באופן מעניין מוצא בן סימון את ראשי העיירות קרית מלאכי וקרית גת – ליאור קצב ואלברט ארז – מדלגים מטקס חנוכה 'אינטל' לטקס בנתיבות. את הדילוג הזה מנסח בן סימון כסתירה בלתי נתפסת: 'היי טק ופולחן קדושים, טכנולוגיה ואמונה דתית, המאה ה-21 וימים קדומים'.⁴⁷ שוב מוצג היחס בין הטכנולוגי ('אינטל') לבין הדתי, העממי, כיחס סותר, שברמת המציאות (הטלאולוגית) מוציא זה את זה. הניגוד איננו מקרי: הוא נובע מקריטריון המוביליות, המועדף על בן סימון. קריטריון זה מציב ציר אנכי שקטביו, מלמעלה למטה, הם היי טק לעומת אמונה עממית: 'אינטל', כמו מכללת ספיר, מייצגת תרבות טכנולוגית-מדעית, חוצה גבולות תרבותיים ונושאת בכנפיה עתיד מבטיח למקומיים. מנגד, ההילולות השונות מייצגות מסורות מקומיות שלכאורה עברו מן העולם, והחייאתן מסמלת ובה בעת מעורדת ניוון ונחשלות. בן סימון מתקשה לפרוש מפה תרבותית על ציר אופקי, שבו מגוון של דגמים פרשניים. הוא ממיר את הקוסמולוגיה המקומית במעין תודעה כוזבת: באותה כתבה הוא מצטט כתנא דמסייע את שר התעשייה והמסחר, מיכה חריש, שנכח כנציג הממשלה בטקס חנוכה מפעל 'אינטל': 'ככל שאינטל יתפשט ויצליח לגייס עובדים מערי הפיתוח, הוא יחליש את כוחה של ש"ס ויבריה ממנה האנשים שתומכים בה בגלל מצוקה כלכלית'.⁴⁸ גם בן סימון סבור כי מאחורי הגאות הדתית בנגב של שנות התשעים עומדת המצוקה: בהשקפת עולמו המטריאלית, תנועת ש"ס מעיקרה צומחת על ביצה, שייבושה, כלומר – השקעות הון, תביא ל'ייבוש' התופעה.⁴⁹ הסבר זה משתלב בהשקפתו כי המיקום התרבותי הנוכחי של קבוצות 'שוליים' אינו נובע ממסורות פרימורדיאליות, כי אם בראש ובראשונה ממיקומן במפת הכוח, ובמקרה זה העוני והמצוקה שהיוו מצע נוח לפעילות פוליטית 'מניפולטיבית'.

הקשר הסיבתי שבעזרתו מסביר בן סימון את האוריינטציות התרבותיות מושתת לא רק על עקרונות תיאורטיים אלא גם אידאולוגיים. לדעתו, האוריינטציה המסורתית, האופיינית לציבור הרחב בערי הפיתוח (קרי האתנוצנטריות הדתית, העדתית והלאומית), נושאת בחובה מטען ערכי המהווה תמונת תשליל של החזון האידאולוגי-פוליטי שבו הוא מאמין. המסורת מבוססת על הייררכיה ועל שמרנות, המעכבות את המוביליות כלפי מעלה. בעיניו אוריינטציה מסורתית פירושה חברה מסוגרת בדל"ת אמות, לא פתוחה לעולם הגדול, המתרחקת מהחזון שלעמים מקודד בתואר 'חברה נורמאלית'.

47 בן סימון, 'בין אינטל להילולא אצל הרנטגן', הארץ, חלק ב, 25.6.1999.

48 שם.

49 על הקשר שמוצא בן סימון בין הנסיקה של ש"ס למצוקה כלכלית ראו, עסקה אפלה בדרום, הפרק 'המפלט', עמ' 58-104.

השקפתה של חנה קים דומה, אולם היא מפורשת ומעודנת פחות. ביטוי חריף לכך אפשר למצוא במאמר פובליציסטי שפרסמה באוגוסט 1997. במאמר היא קוראת לקבוע מדיניות שתתרכז בהשקעות ראויות בפריפריה, 'כדי שעיריה כמו נתיבות תפסיק להיות עירו של הבאבא-ברוך ותיהפך לסתם עוד עיר נורמאלית, שמקיימת את תושביה בכבוד'.⁵⁰

בסיס רעיוני דומה מנחה את הכתיבה של אבירמה גולן. בשונה מהנטייה של בן סימון וקים להצביע על ניגוד מובנה, על סתירה הכרחית בין מסורת למודרנה, בין שמרנות לקידמה טכנולוגית ומוביליות כלכלית-חברתית, אצל גולן אפשר לזהות גם אפשרות לסינתזה. בכתבה שפרסמה במאי 1999, תיארה גולן מסגרת חינוכית ייחודית הפועלת ב'מכללת הדרום' שבנתיבות. סיקור המקום היה אוהד ואופטימי: לצד אלמנטים מסורתיים, כמו ארון קודש עם ספר תורה, מצאה גולן אלמנטים של פתיחות ונאורות, כמו ציור של אנה טיכו, מעבדות משוכללות, מחשבים וילדי גן העורכים ניסויים המחייבים רמת הפשטה גבוהה. בראש המוסד עמד מנהל צעיר חובש כיפה ועטור זקן, שגולן התפעלה מיכולתו להבין את בני המקום ולספק מענה הולם נגד הסחף לכיוונה של תנועת ש"ס:

במקום להתיישב במכון מחקר יוקרתי ולהרוויח הון [...] העדיף ד"ר אבי לוי להקים לא הרחק מקברו של הבבא-סאלי מרכז לחינוך מדעי [...] לוי מציע שיטת חינוך נדירה שלא נאבקה במעיין המסורתי אלא זורמת אתו ומשלבת אותו בעדינות ובתבונה [...] (ד"ר לוי): 'אם לא ישקיעו בילדים המוכשרים האלה, המסלול הטבעי שלהם הוא ש"ס [...] לא צריך לתלוש אנשים מהתרבות שלהם. צריך לתת להם לצמוח מתוכה'.⁵¹

הסימפטיה שהקרינה גולן כלפי 'מכללת הדרום' רימזה לכאורה על גישה השונה מזו של בן סימון וקים. היא מאירה באור חיובי מודל אינטגרטיבי המשלב דת ומדע, מסורת ומודרנה. אולם הסימפטיה כלפי המוסד מודגשת נוכח החלופה הבעייתית יותר, המסומנת באמצעות 'קברו של הבבא סאלי' ומייצגת פרטיקולריזם ללא אוניברסליזם. לאמתו של דבר, בבחינת המציאות האידאלית ובתפיסת היסוד של הניתוח החברתי גולן דומה לבן סימון ולקים. ביטוי מובהק ואף מוקצן לכך נמצא במאמר פובליציסטי שפרסמה ביוני 2000. המאמר נכתב על רקע הנסיקה המטאורית של תנועת ש"ס ביוני 1999 (זכייתה ב-17 מנדטים בבחירות לכנסת). נוכח הפתעה זו, שלקוראי הארץ, האליטות, הסבה לא מעט 'כאבי ראש', התפנתה גולן למפגש בלתי אמצעי, מעין

50 חנה קים, 'שנת השלדים', הארץ, חלק ב, 30.9.1997.

51 אבירמה גולן, 'בנתיבות לא מפתים מאבולוציה', הארץ, חלק ב, 28.5.1999.

אנתרופולוגי, כאשר השתתפה בכנס המוני של נשות ש"ס באצטדיון 'יד אליהו' בתל-אביב. את תוצאות המפגש סיכמה באופן חד ונוקב:

בסדר העדיפויות שלו [של ציבור אוהדי ש"ס] ערכים נעלים כמו: שלום, הומניזם ליברלי וזכויות הפרט, באים הרבה – אם בכלל – אחרי מושגים כמו ארוחה חמה, מגורים סבירים, תרופה לילד וחינוך. סימני הנאורות והמודרניזם לא רק שאינם מושכים את ליבו, הם מאיימים עליו. מי שפחד מאבטלה פוחד מהצפת השוק בעבודה ערבית זולה בעת שלום, ומי שביטחון משפחתו ורווחתה מתערערים, מעדיף לדבוק במסורת ובקהילתיות החמה, ונחרד מפסיקת בג"ץ בעניין האמהות הלסביות. [...] הכנס הגדול בהיכל הוא הבילוי העונתי שלהן ושל פעוטיהן, המפגרת מוטורית ובריאותית אחרי בני גילם בצפון תל אביב. [...] הם לא נגד הממשלה, וזה גם לא הרב [...] זה העוני, טמבל.⁵²

נראה אפוא כי הסבריהם של גולן, בן סימון וקים מושתתים על תפיסות דומות. הפרופיל הרעיוני האופייני לעיתונאים אלה, הכולל כמיהה לנורמאליות, זיהוי המסורות המקומיות כרגרסיביות וחשוכות, בשילוב הפרספקטיבה המעמדית והאתוס המהפכני, מסגיר תמונת עולם הנטועה באופן בסיסי בתבנית הניתוח המרקסיסטי. האסטרטגיה הפרשנית נגזרת בהתאם: דגש רב על ידע חומרי, מקרו-מערכתי, וייחוס נתוני המיקרו, קרי האופי ההיררכי, האתנוצנטרי, הדתי, לתנאי המקרו – לגורמים העל כלכלי או פוליטי-נסיבתי, קרי תנאי החיים הירודים והמיקום בתחתית סולם הסטטוס. להשקפתם, התנאים הירודים הולכים ונעשים גרועים יותר כתוצאה מפעילות של פוליטיקאים המעודדים שחיקה מתמדת ברשת הביטחון הכלכלית (שחיקה המופיעה תמיד ברקע). נוכח שחיקה זו מעלים כתבי הארץ את הצורך בפעולת שיקום ברמה הפוליטית. אורינטציה השיקום אמורה להופיע בדמותה של מדיניות סוציאל-דמוקרטית, אשר תשפר את תנאי החיים בפריפריה, וכך ממילא תבלום את התופעות 'השליליות' הנלוות להן (עדתיות, מסורתיות ולאומיות מוגזמת).

ה. דיון ומסקנות

במאמר זה ביקשתי לבחון את טיבה של ההטיה הרעיונית שעליה מושתת סיקור ערי הפיתוח בהארץ בשנים האחרונות. בחינה זו נעשתה באמצעות ניתוח תוכן של כתבות ומאמרים נבחרים פרי עטם של עיתונאים מרכזיים, ה'מתמחים' במשבצת 'ערי הפיתוח'. ביסוס הכללה בעניין ההטיה הרעיונית נעשה דרך זיהוי הקשרים הסיבתיים שבעזרתם מפרשים העיתונאים היבטים שונים של הבניית המציאות בערי הפיתוח. ההיבטים

52 אבירמה גולן, 'העוני הוא ימני', הארץ, חלק ב, 12.6.2000.

שנבדקו היו: האירוע החדשותי, התנאים האובייקטיביים, המנהיגות המקומית, המנהיגות הלאומית והתרבות המקומית. הנתונים אורגנו בציר תיאורטי, שקטביו מציינים שני טיפוסים של ידע עיתונאי בהתאם לשתי רמות של ארגון חברתי: מיקרו ומקרו.

מהו מרכז הכובד הפרשני של העיתונאי כאשר הוא מבקש לתאר ולהסביר אירועים וחדשות בעיר הפיתוח? לוח 1 מציג את הממצאים כשהם מחולקים לפי סעיפי הדיון (1, 2, 3) ולפי העיתונאי הנחקר. בשורה העליונה שלושה צירי התייחסות, הנעים בין 1 ל-4: 1 מציינ דגש רב על המיקרו, 4 – מציינ דגש רב על המקרו.

לוח 1: מרכז הכובד הפרשני של העיתונאים הנחקרים על הציר מיקרו – מקרו

3				2				1				
תנאים תרבות פוליטית כגורם עצמאי		תנאים פוליטיים ברמה הלאומית		מנהיגות מקומית כגורם עצמאי		תנאים פוליטיים ברמה הלאומית		אירוע חדשותי כגורם עצמאי		התנאים האובייקטיביים האופייניים למקום		
מיקרו				מיקרו				מיקרו				
1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
			●			●					●	דניאל בן סימון
			●	אין התייחסות מפורשת							●	אבירמה גולן
			●				●	אין התייחסות מפורשת				חנה קים
אין התייחסות מפורשת						●				●		רותי סיני

כפי שאפשר לראות בלוח 1 לא כל העיתונאים מכסים את כל ההיבטים, בין השאר (ומן הסתם) בגלל חלוקת העבודה הפנימית, תחומי העניין ו/או מיקום העיתונאי במערכת הארגונית (כתב שטח לעומת פובליציסט). אף על פי כן, אפשר לראות שהעיתונאים הנחקרים סמוכים לקוטב השם דגש על ידע ונתונים ברמות המקרו-גאוגרפית, מקרו-פוליטית ומקרו-חברתית. פירוש הדבר שהם נוטים להסביר את המציאות בערי הפיתוח במונחים כלל מערכתיים, יותר מבניים ופחות נקודתיים. ממצא זה סותר באורח מהותי דעה רווחת בקרב חוקרים הטוענים כי המדיה בכלל, והישראלית בפרט, נוטה לשורה של מאפיינים השואבים בדרך כלל צורות ידע בעיקר מן השדה המיקרו-מערכתי, תוך ויתור על ידע מהשדה המקרו-מערכתי. באופן מעשי, טוענים

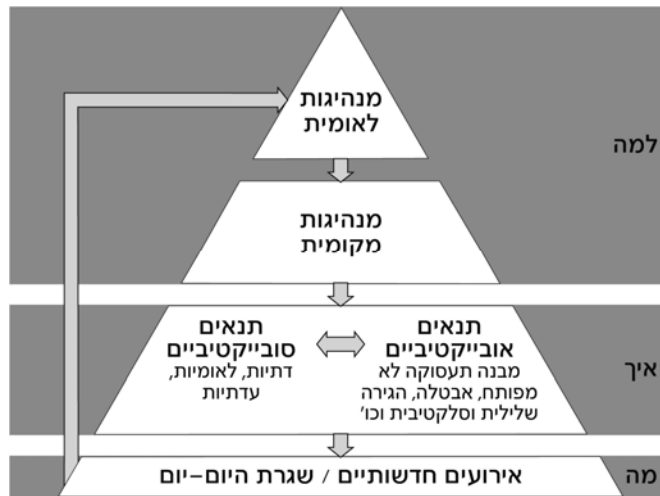
חוקרים אלה, האופי המיקרו-מערכתי מתבטא בנטייה לקונקרטיזציה, לפרסונליזציה (Fiske, 1989; בר-חווה, 1994) ולכיסוי אירועים ושחקנים מהפריפריה באורח נטול קונטקסט, אפיזודי ומקוטע (גלטונג ורוג'ה, 1995; אברהם, 2000; Herman and Chomsky, 1988).⁵³

לפנינו אפוא קטגוריה עיתונאית מובחנת באורח ברור. השאלה הנשאלת היא: מה אפשר ללמוד על איכות הידע שמביא הארץ בפני קוראיו, היינו בפני מקבלי ההחלטות? חוקר התקשורת ג'יימס קרי (Carey, 1986) טוען כי כתיבה עיתונאית מקיפה ומעמיקה היא זו המעניקה לקורא מידע המסייע בידו לא להסתפק בתיאור האירוע, אלא גם להבין אותו ולנקוט עמדה כלפיו. בהתאם, הוא מציג מודל ובו שלוש רמות של ידע עיתונאי: ה-מה, ה-איך וה-למה. ה-מה מתרכז בממד התיאורי, בתיאור פרטי האירוע. אולם, דיווח מפורט ככל שיהא אינו מבטיח הבנה מקיפה ומעמיקה. הבנה כזו תלויה במענה לשאלות ה-איך וה-למה. ההתייחסות לשאלת ה-למה חותרת לחשיפת גורמים הסמויים מן העין, גורמים שאינם מופיעים באורח גלוי, מופשטים. שאלת ה-איך היא לכאורה עניין טכני משני, אולם גם לה תרומה להסבר האירוע: היא ממלאת את המרחב הריק, מספקת לנו מידע על ממד הכוונה, מסבירה כיצד יצא האירוע אל הפועל ויצר את ה-מה. קרי טוען כי העיתונות האמריקנית לוקה בחסר. הפרקטיקה הרווחת בה מספקת לקורא תיאור מזוקק של האירוע (מה). כאשר הקורא תר אחר הסברים לשאלות שמעבר לטקסט, מעבר ל-מה, הוא נרמז מתוך ה-מה, באופן סמוי, כך שמה-מה משתמע הסברים בנוסח גורל, מזל, טרגדיה (Carey, 1986).

על פי הסולם של קרי, נדמה כי העיתונאים שמאמריהם נבחנו במאמר זה מתקרבים לקוטב המעמיק, הראוי. תרשים 2 מתאר באופן קונצפטואלי את מערכת ההסבר (ה-איך וה-למה), שממנה שאבו ופירשו העיתונאים את האירוע החדשותי (ה-מה).

התרשים מראה כי התבנית הכללית שבעזרתה מפרשים ומסבירים העיתונאים הנחקרים את המציאות בפריפריה בנויה כמערכת שבה שותפים גורמים שונים (תנאים גאוגרפיים, מנהיגות מקומית, לאומית וכו'), שהיחס ביניהם הוא בעל אופי הייררכי. בתחתית ההיררכיה מופיע האירוע החדשותי או השגרתי (שבו מגולם ה-מה) שלשמו הגיע העיתונאי לעיירת הפיתוח. לעתים זהו אירוע חדשותי ולעתים – אירוע שגרתי, שהעיתונאי מבקש להאיר באמצעותו מבנה גדול ורחב יותר. מעל שכבה זו מופיעים מרכיבים שונים המהווים מערכת הסבר ל-איך ול-למה: מנהיגות ותנאים אובייקטיביים וסובייקטיביים. ברמת 'התנאים' המציאות בעיר הפיתוח מפורשת כנובעת משורה של תנאים בעייתיים, כגון: הריחוק הגאוגרפי של המקום מן המטרופולין, מבנה התעסוקה הבעייתי מיסודו, אופי ההגירה הסוחף וכדומה. אל מול המאפיינים האובייקטיביים מצויים המאפיינים הסובייקטיביים, התודעתיים (הזיקה החיובית לדת, למסורת

53 תובנה זו אני חב לעמיתי, ד"ר אלי אברהם.

תרשים 2: מערכת ההסבר (איך ולמה) לאירועים החדשותיים (ה-מה) המתחוללים בערי הפיתוח לפי העיתונאים הנחקרים

וללאומיות). האחרונים מוצגים כתמונת ראי של הראשונים, כסימפטומים ובה בעת כגורמים לנחשלות. אולם גם אלה (האובייקטיבי והסובייקטיבי) אינם עומדים לעצמם. עיתונאי הארץ מציגים שכבה זו כנתמכת או כמשועתקת על ידי מערכת על פוליטית: שלטון מקומי ושלטון מרכזי. כלומר, ההסבר לאירועים הדינמיים והיציבים בערי הפיתוח, ה-למה, נעוץ בהתנהלות הבעייתית של המנהיגות. תת הפיתוח הוא תולדה של הזלזול, הרשלנות, המניפולציות מצד השלטון המרכזי, ושל קשר השתיקה מצד השלטון המקומי – הכול מבססים את המדמנה. אכן, עיתונאי הארץ מציינים גם מהלכים פוליטיים החורגים מדפוס פעולה זה. אולם חריגות אלה מוצגות כיוצאות מן הכלל המעידות על הכלל. באופן מעשי, כל רמות ההסבר – האובייקטיביות, הסובייקטיביות והעל פוליטיות מתווכות ומוטמעות בטקסט דרך מסגור (framing) הסיפור המקומי. האירוע החדשותי, מתווך דרך מבט פנורמי, מקרו-חברתי ומקרו-גאוגרפי. במסגרת זו העיתונאים מותחים חוטים מקשרים (לעתים לא מפורשים, מרומזים) בין האירוע החדשותי לבין המעטפת הכללית, הקונטקסט, שבכללה מופיעים אלמנטים כגון: מיתון כלכלי, היסטוריה של קליטת עלייה, תהליכי גלובליזציה, הפוליטיקה שמאחורי הקלעים ועוד. הדגש על הקונטקסט, על המבנה, יוצר את הרושם שהאירוע באופן מהותי איננו בגדר עניין חדש. הוא נתון בתוך מבנה יציב, חלק אינטגרלי ממאפייני המערך הכולל של המקום או לפחות תלוי בו במידה רבה.

על פי הסולם של קרי נראה, לכאורה, כי המבנה הרעיוני שאותו מאמצים העיתונאים הנחקרים נוטה בבירור לדגם המשופר של סיקור עיתונאי. עיתונאים אלה נוטים בבירור לניתוח מופשט של המציאות, החודר מבעד למציאות הקונקרטית

המתעתעת, ושואף לגלות לקורא את 'מהות הדברים'. זהו דגם שבו העיתונאי מותיר מקום נכבד לידע מופשט שמספק הסברים ל-איך ול-למה. ידע כזה הנו מעמיק יותר, כיוון שהוא מעלה אל פני השטח היבטים הסמויים מן העין.

אף על פי כן, דגם פרשני הנושא אופי זה איננו מבטיח בהכרח כיסוי 'ראוי' ו'הוגן'. שאלת ההוגנות תלויה בהכלה של משתנה רקע נוסף – הפרספקטיבה, או העולם התרבותי שבו נטוע העיתונאי ומושא הסיקור שלו. קרי, שסיפק לנו מודל אוניברסלי, טוען כי הבנה מקיפה של המדיה אינה יכולה להיעשות בהתעלם מן הממד התרבותי, הפרטיקולרי. מופשט ככל שיהיה, העיתונאי לעולם כרוך אחר פרספקטיבה, פריזמה רעיונית פרטיקולרית, הניזונה מעולם תרבותי (Carey, 1988). בהתאם, תשובות העיתונאי לשאלות ה-איך וה-למה אינן נחצבות מכור רעיוני הנושא 'תו תקן' אוניברסלי, אלא מתוך כור רעיוני משותף לקבוצה מסוימת. מבחינה זו הנטייה להפשטה גבוהה, הפרספקטיבה המבנית ושיקוע המקומי עם הלאומי עשויים במבט נוסף להיות ביטוי של השקפת עולם.

בחינה כוללת של מרכיבי התרבות – האופק האידאולוגי, האסטרטגיה הפוליטית והמערכת האפיסטמולוגית (שהיא חלק בלתי נפרד מהתרבות, Lane, 1992) אצל העיתונאים הנחקרים, מגלה תבנית רעיונית מובחנת: במישור האידאולוגי מייחלים העיתונאים למציאות אוטופית בנוסח 'נורמלי', הנוטה לאופק 'קוסמופוליטי'. מנקודת מבטם, הבעיה הניצבת בפני ההתקדמות לקראת אופק רעיוני זה היא אופי המבנה החברתי, שכן זהו מבנה מקוטב הנוטה לשעתק את עצמו. המערכת האפיסטמולוגית והמודל התיאורטי הנגזר ממנה מושתתים על מודל מרכז – פריפריה, מודל הטוען לקיומו של מצב עניינים סטטי, שלעתים נדירות ניכרים בו בקיעים (לכן הפוליטיקאי המצוי מנותח כמי שאינו מכוון למהות הבעיה ובסופו של דבר פועלו רק תורם להנצחתה). אסטרטגיית הפעולה הפוליטית שמציעים עיתונאי הארץ נגזרת בהתאם: מבחינת הפריפריה – מודעות שלה למצבה, רמה גבוהה של התארגנות קולקטיבית ותיאום; מבחינת המרכז – רמה גבוהה של שליטה ופיקוח. לפחות באשר למרכיב האסטרטגיה הפוליטית, נראה כי העיתונאים מייצגים סטייה ברורה מן הקו המרכזי המסורתי שאפיין את הארץ, כעיתון בעל זהות 'ליברלית' ואנטי סוציאליסטית' (כצמן, 1999).

לאור זאת מתעוררת השאלה כיצד דגם פרשני זה עומד מול האוריינטציה הרעיונית, התרבותית של הציבור הרחב בערי הפיתוח. במילים אחרות, מהו טיב השיח המתנהל בין האליטה לפריפריה, כפי שהוא משתקף בכתיבתם של קבוצת העיתונאים הנחקרת. במחקרו על אופי הזהות הקיבוצית של קוראי הארץ, טוען קמה כי למרות הפרופיל המובחן של קוראי העיתון (קבוצת אליטה), הם תופסים עצמם כמזוהים עם הקונסנזוס הלאומי, ובתור שכאלה נוטים לעיוורון ואף להדרה של זולתם, שאותם הוא מגדיר

במונחים אתניים, מגדריים וסוציו-אקונומיים: מזרחים, מעמד נמוך וכו' (קמה, 2005, עמ' 46-47). ממצאי המחקר הנוכחי מראים שגם הכותבים בהארץ נוטים לעיוורון מסוים, אלא שעיוורון זה אינו בממד האתני, מגדרי, כי אם בממד הטרבורתי. להערכתי עיוורון זה מספק לאליטות תמונה מעוותת ותורם להדרה של מושא הסיקור. לביסוס טענה זו אני מציע להיעזר במערכת מושגית שפיתח שלמה חסון (Hasson, 1985). לפי חסון, לאליטות אינטלקטואליות בעלות אוריינטציה לאוכלוסיות שוליים יש שני כיווני פעולה אופייניים: הראשון הוא הקונוונציונלי, המסורתי, ובו חותרת המנהיגות לשיפורים בתחומים הפיזי, הכלכלי והפוליטי של הפריפריה. התחום השני, המשמעותי יותר, שלרוב הוא סמוי, נמצא באפיק הפעולה התודעתית, ובו חותרים המנהיגים, האליטות, לעצב מחדש או לשקם את התודעה החלשה (זו שאינה מודעת לעצמה) של הפריפריה. אולם בדרך למימוש יעד זה מובנה פרדוקס: האליטות המשפיעות מצטיינות בדרך כלל בפרופיל השכלתי גבוה ומצוידות בתיאוריות, בכלים מדעיים וביכולת הפשטה גבוהה. לעומתן המושפעים, מושאי השיקום והטיפוח, הם חסרי איכויות אלה. בבואן להשפיע רואות האליטות (או בכינוי אחר של חסון, 'מנהיגים אינטלקטואלים') תהום פעורה: ידע רחב ומעמיק לעומת ידע בסיסי ודל. היגיון הפעולה של המשפיעים, של המרכז, מובנה מכוח פער זה ומכוח העובדה שהם רואים רק ממד זה של הפער. במצבים כגון אלה נוטות האליטות או 'המנהיגים האינטלקטואלים' להטמיע בציבור הרחב תובנות מבניות ו'לחנך' את הציבור, הפרולטריון. זוהי 'הפדגוגיה הסטרוקטורליסטית'. האוריינטציה הכללית של הפדגוג הסטרוקטורליסט היא להבנות את תודעת הציבור הרחב באופן שזה ייטיב להבין את מבנה הכוח: את מקורות הכוח של בעלי השליטה, את ההכרה בכך שהפתרון לשורש הבעיה נמצא בעיקר בהתארגנות קולקטיבית של הפרולטריון. כל זה מבלי להביא בחשבון כי טיבו של המטען הפרשני של הציבור – מושא ההשפעה – נובע גם מהיותו נשא של זיכרון היסטורי, כלומר של דבר מה לגיטימי. במילים אחרות, המנהיג האינטלקטואל מניח עמדה סבילה של הציבור הרחב כנגד זו שלו, כך שמבנה השיח בין האליטה לפריפריה נושא אופי מונולוגי, ובעצם אינדוקטרינרי (Hasson, 1985).

לטענתי, 'פדגוגיה סטרוקטורליסטית' מעין זו, על אופיה המונולוגי, מגולמת גם במקרה שלפנינו. אכן, הארץ איננו ממוען אל הפריפריה: הוא נכתב בידי האליטות וממוען אליהן. אולם בכתיבתו על הפריפריה הארץ יוצר ומחשק תבנית שיח שבעזרתה הן מפרשות את הפריפריה. עיתונאי הארץ נוטים להאיר ולחשוף את המבנים הסמויים העומדים מאחורי המציאות הגלויה, מאחורי האירוע הקונקרטי. אולם מערכת הסבר זו היא חד ממדית: ההסבר שהם מציעים להתנהגות הפריפריה, למושא הסיקור, הולך רחוק מדי, עד שאין הוא מותיר (כמעט) מקום לפרספקטיבה מקומית. לכאורה, העיתונאי רואה את עיירת הפיתוח דרך עדשה מקומית. למעשה מקומיות זו מעוקרת,

מעורטלת מן הממד האישי והתרבותי ומוצגת כהשתקפות הכוחות שפעלו עליהם. התפיסה ולפיה המערכת הערכית והתפיסה הרווחת בערי הפיתוח מהוות 'מפלט מהצרות', היא ביטוי לעיקור מקומיות זו. כך גם ייחוס האוריינטציה הפוליטית-מפלגתית של הציבור בערי הפיתוח ל'פוליטיקה של סטטוס' ולא למסורת המקומית. ביטויים נוספים הם תיאור אופיים של אירועים בעיר הפיתוח כנובעים בעיקר מהמצוקה הכלכלית ולא מהקשרים אחרים, וראיית יוזמות ואסטרטגיות מקומיות כגורם משני וזניה ביחס לפוליטיקה לאומית וגלובלית, תוך צמצום דרגת האוטונומיה של המקום. המיקרו איננו אלא שיקוף של המקרו. 'העדשה המקומית', שעיתונאי הארץ מתיימרים להציג ולפענח, היא בפועל 'עדשה אונברסלית'. נדמה כי הארץ אינו פורש את הפירוש המקומי (היינו את הגרסה הפרשנית העצמאית – אישית וקיבוצית – לסיטואציה הפריפריאלית) על המתרחש, אלא מתרגם את המציאות השונה לשפה ולצלילים מוכרים ומובנים בחוגי האליטה: אירופיים, מעמדיים, 'ישראליים', 'נורמליים'. בתרגום מן הסוג האמור מובנות כמה בעיות. ראשית, תמונת ערי הפיתוח המצטיירת בהן מושתתת בעיקרה על מודל מבני סטטי ויציב, שעה שבמציאות יש בהן גם ממד דינמי היוצר גיוון רעיוני, תרבותי-פוליטי⁵⁴ (לא כולם עניים, לא הכול נובע מ'החטא הקדמון', לא כל התנהגות נובעת מהרצון לטפס במעלה הסטטוס החברתי-כלכלי). שנית, תמונה זו מבססת חוסר סובלנות כלפי המערכת התרבותית בפריפריה, שכן מציאות החיים המשורטטת והפרשנות הנלווית לה, מצוירים בהתאם לסטייה ממודל 'נכון'. בהתאם למודל ה'נכון' מפורש האופי האתנוצנטרי (המסורתי, הלאומי) של ערי הפיתוח כשלב נחות במודל ההתפתחות החברתית-פוליטית. בסיקור עיתונאי מטיפוס זה, שבו ההיסטוריה, הערכים, המסורות המקומיות, המאמץ המקומי – הכול מהווה שיקוף של התנאים והאילוצים שבהם נתונים תושבי הפריפריה, אין ולא יכולה להיות סובלנות. במישור אחר, התיווך הפרשני הזה מסווה דפוס של חוסר סובלנות מצד המרכז כלפי הפריפריה, ושומט את היסוד המרכזי לתקשורת אפקטיבית ביניהם, שכן הוא מעכב את האפשרות לפתח דיאלוג בין ערי הפיתוח לאנשי האליטה. אם מתנהל דיאלוג, הוא מתקיים בתוך האליטות – בינן לבין עצמן.

מקורות

אברהם, אלי (2000). מרכז ופריפריה: סיקור ערי הפיתוח בתקשורת. ירושלים. אריאן, אשר (1997). הרפובליקה הישראלית השנייה. חיפה. בן עמי, א' (1988). 'מי קורא מה?' קריאת עיתונים בישראל כדפוס של צריכת תרבות. עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.

- בר-חזה, א' (1994). חיקוי מתוך התחרות: מעריב – ידיעות אחרונות (1990). עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- גלטונג י' ורוג'ה, ג' (1995). 'מבנה חדשות החוץ: סיקור המשברים בקונגו, קובה וקפריסין בארבעה עיתונים זרים', בתוך: דן כספי (עורך), תקשורת המונים: זרמים ואסכולות מחקר. תל-אביב. עמ' 200-233.
- דהן, יצחק (2000). מרכז ופריפריה, טקסט וקונטקסט: תרומת המנהיגות הפוליטית בערי הפיתוח לפיתוח המקומי, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- כספי, דן ולימור, יחיאל (1992). המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990. תל-אביב.
- כצמן, אבי (1999). 'בין שני עורכים: דרכו הליברלית של הארץ', קשר, חוב' 25, עמ' 20-27.
- קמה, ע' (2005). 'חטיבה אנושית אחת, עם ישראל אחד': על כינון זהויות קיבוציות במכתבים למערכת הארץ'. התקשורת המגזרית בישראל, מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה, אוניברסיטת תל-אביב. חוברת מס' 1, מארס 2005.
- Carey, J. W. (1986). 'The Dark Continent of American Journalism', in: Robert Manoff and Michael Schudson (eds.), *Reading the News*. New York, pp. 146-196.
- Carey, J. W. (1988). *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. London.
- Fiske, J. (1989). *Reading the Popular*. Boston.
- Grinberg, L. (1998). 'From Periphery to the Core: Sources of Ethnic Political Leadership', in: Yiftachel and Meir (eds.), *Ethnic Frontiers and Peripheries*, Beer-Sheva.
- Hasson, S. (1985). 'The Neighborhood Organization as a Pedagogic project', *Environment and Planning, D: Society and Space*, pp. 337-355.
- Herman, E. S., Chomsky, N. (1988). 'A Propaganda Model', in: *Manufacturing Consent*. New York, pp. 1-36.
- Herman, E. S. (2000). 'The propaganda model: A retrospective', *Journalism Studies*, pp. 101-112.
- Lane, R. (1992). 'Political Culture: Residual Category or general Theory', *Comparative Political Studies*, No. 25, pp. 362-387.
- Razin, E. (1990). 'Urban Economic Development in a Period of Local Initiative: Competition among Towns in Israel's Southern Coastal Plain', *Urban Studies*, Vol. 27, No. 5, pp. 685-703.

